

Monografier

Aaron Isaac: Sverige förste jude

Carl Henrik Carlsson

Natur & Kultur 2025, 416 sidor

2025 firades 250 år av judiskt liv i Sverige med en mängd kulturella evenemang runt om i landet. Här fanns en möjlighet att betona positiva aspekter av judiskt liv och judisk kultur i en samtid som tyvärr ofta mest kretsar kring rapporter om ökad antisemitism och en upplevd otrygghet bland en del svenska judar. Judarna har varit en central del av det moderna Sveriges framväxt. Denna historia inleddes på allvar med att Aaron Isaac (1730–1816), bördig från Treuenbrietzen strax sydväst om Berlin, 1774 anlände med postbåt från Stralsund till Ystad för vidare färd till Stockholm där han bildade den första judiska församlingen i Sverige. Mot bakgrund av Isaacs stora inverkan på judiskt liv i Sverige är det glädjande att historikern Carl Henrik Carlsson, lagom till 250-årsjubileet, författat en mycket fyllig biografi över honom, till dels baserad på Isaacs memoarer. Biografen har fått stor uppmärksamhet och bland annat belönats med Stora fackbokspriset 2025 och Carlsson har rest land och rike runt och berättat om Isaacs märkliga öde.

Carlsson disputerade på en kvantitativt grundad avhandling om svenska medborgarskapsansökningar från judar 1870–1920 (2004) och har sedan fortsatt intressera sig för den svensk-judiska historien, vilket bland annat resulterat i den 2021 August-prisnominerade *Judarnas historia* i Sverige. Han har också ägnat sig åt släktforskning

som metod och är sannolikt den som idag vet mest om judisk historia i Sverige. Således är han mycket väl skickad att skriva en biografi över Aaron Isaac. Carlsson lyckas också bra med att göra mycket mer än bara teckna Isaacs liv, och visar med all önskvärd tydlighet biografigenrens potential att såväl skapa en medryckande framställning av en enskild individs liv som att teckna den kontext denne verkade i och interaktionen och förbindelse-länkarna mellan aktören och strukturen. För Carlssons biografi är också en berättelse om Sverige och Stockholm i skärningspunkten mellan 1700-talets upplysning och 1800-talets modernitet och de friktioner en jude med stark personlighet, drivkraft och klara ambitioner mötte i dåtidens svenska samhälle.

Undersökningsperioden är en brytnings-tid då Isaac var den förste juden som fick slå sig ned i Sverige utan att konvertera, vilket var en stor förändring. Därigenom kunde också den första judiska församlingen grundas av honom 1775. Samtidigt ledde detta till att den svenska statsmakten såg sig föranledd att reglera den judiska invandringen och judars liv i Sverige genom en specifik lagstiftning kallad judereglementet som gällde 1782–1838. Isaacs ankomst blir således en inledning till införandet av medborgerliga rättigheter för judar eftersom de nu fick rätten att stanna i Sverige utan att konvertera. De erhöll dock inte svenskt medborgarskap per automatik. Rättigheterna var inledningsvis starkt begränsade exempelvis för var judar fick bosätta sig, vilka yrken de fick ägna sig åt och vem de fick gifta sig med. Det var först 1870 som den judiska emancipationen ur lagstiftningshänseende i princip var fullbordad då de flesta kvarstående hindren

mot fullständiga medborgerliga rättigheter avskaffades. Det var dock inte frågan om ett oreservererat välkommande. Carlsson har i en tidigare studie för perioden 1870–1920 visat att avslag på medborgarskapsansökningar från judar med östeuropeisk bakgrund, även från dem som hade bott i Sverige några år, i stor utsträckning kan förklaras av antisemitiska föreställningar.

Förvisso fanns det viktiga aktörer som låg till grund för Isaacs framgångar med att förändra judars ställning i positiv riktning, inte minst kung Gustav III och överståthållare Carl Sparre vilka båda såg positivt på judisk etablering i Sverige och Stockholm. Men Isaacs stora betydelse som biografiskt subjekt ligger att han lyckades inleda en ny fas i den svensk-judiska historien trots starka judefientliga strömningar bland exempelvis kristna företrädare samt näringsidkare och skrårepresentanter som såg judarna som ett ekonomiskt hot. Dessutom hade han motståndare i församlingen och illasinnade konkurrenter inom sitt gebit, sigillgravörens. Som läsare önskar man förstås någon sorts förklaring till hur Isaac lyckades, inte bara en beskrivning av hur det gick till. Hur kan man förklara gatan Isaac? Carlsson lägger tonvikt på Isaacs personlighet. Han var modig, ibland kanske dumdristig, han var äventyrslysten men också äregirig. Som yrkesman var han skicklig både som affärsman och konstnärligt. Han hade energi, driftighet och viljestyrka samt en speciell förmåga att knyta kontakter med många människor från olika delar av samhället. Carlsson menar också att han var despotisk och temperamentsfull, vilket bidrog till slitningar mellan honom och andra, inte minst inom församlingen vars revir han som dess obestridlige grundare bevakade. Församlingsstriderna ledde bland annat till att han under en tid inrättade en egen synagoga, först i en separat lokal, sedan i den egna bostaden.

Carlsson skriver att hans bok är en populärvetenskaplig biografisk framställning som bygger på vetenskaplig grund, en

viktig genre som inte alltid är så väl sedd vare sig bland populärhistoriska förlag, som helst inte vill ha fotnoter eller längre komplicerade och nyanserade resonemang, eller fackhistoriker som ställer sig tveksamma till behållningen med en biografisk utgångspunkt. Mitt intryck är att förlaget gett Carlsson stor frihet, något som bland annat märks i att vissa avsnitt är väl detaljrika. På det stora hela menar jag emellertid att Carlsson lyckats mycket väl med sitt värv som historievetenskapligt grundad biografiförfattare med ambition att nå utanför de snäva akademiska kretsarna. Han har otvetydigt gjort ett mycket gediget arkivarbete, nästan 15 arkivorter nämns i källförteckningen och han är mån om att inte dra förhastade och dåligt underbyggda slutsatser. Den språkliga framställningen är behaglig, även om jag tycker att stilen är lite väl slängig ibland, exempelvis vid de tillfällen då han tilltalar sin protagonist efter ett lyckat strategiskt beslut: "Smart Aaron!" Men utifrån motiveringen för Stora fackbokpriset, enligt vilken han bland annat fick det för en prosa "präglad av skärpa och humor", får jag kanske ligga lågt på denna punkt.

Henrik Rosengren

Historiedidaktik och historieundervisning: Förutsättningar, utmaningar, möjligheter.

Niklas Ammert, Kristina Kakoulidou & David Rosenlund.

Studentlitteratur, 2025, 234 sidor.

Att skriva en bok innebär alltid innehållsliga urval. Dessa hänger nära samman med kunskapsteoretiska ställningstaganden. Varje val innebär att något annat väljs bort. Detta blir måhända särskilt tydligt i en bok om historiedidaktik och historieundervisning, ett område som präglas av långa och mångfasetterade ämnestraditioner. I denna recension ges därför först en resumé av de urval som jag ser präglar bokens innehåll.

Därefter följer en kritisk analys av dessa urval i förhållande till andra möjliga vägval som kunnat göras.

Boken följer en tydlig struktur med två huvudsakliga delar länkade till varandra. I den första delen görs en genomgång av historieundervisningens förutsättningar. Det handlar om historiedidaktiska begrepp och perspektiv som ger ett teoretiskt ramverk för historieundervisning. I den andra delen görs en genomgång av historieämnet som undervisningsämne för gymnasieskolan där läsaren möter en tillämpande sida av historieämnet. Boken följer således en struktur som tar läsaren med via teori om historieämnet till forskning om skolämnet som praktik i skolan. Det ger en logisk väg genom boken.

I den första delen möter läsaren således historieundervisning ur ett mer övergripande perspektiv. Det handlar om historia som ett samhälleligt fenomen, där frågor om historieämnets betydelse och funktion diskuteras ur såväl samhälleliga som individuella perspektiv. Därefter diskuteras teoretiska grunder för historieämnet som skolämne. Här möter läsaren centrala begrepp som *historiebruk* och *historiekultur*. Två centrala traditioner beskrivs, både inom forskning och undervisning, benämnda *historiskt tänkande* och *historiemedvetande*.

De avslutande avsnitten behandlar frågor som ligger närmare undervisningspraktiken, först hur lärare och elever ser på historisk kunskap. Vidare behandlas historieämnet som kursplanämne, med en genomgång av det svenska skolsystemets styrning och hur detta formar ämnets utformning. Avslutningsvis behandlas betyg och bedömning ur ett utbildningshistoriskt perspektiv, bland annat övergången från normerande till kriterierelaterade betyg.

I andra delen riktas fokus mot historieundervisning där bruket av läromedel inledningsvis behandlas. Läsaren får bland annat veta att historiska framställningar i läromedlen skiftat över tid – från det som

beskrivs som klassiska berättelser, via mer samtidsanknutna framställningar, till mer kronologiskt organiserade berättelser.

Därefter följer ett avsnitt om planering av undervisning, där arbetssätt för historieundervisning skrivs fram. Bland annat betonas vikten av att belysa flera perspektiv i undervisningen.

I de avslutande avsnitten återknyts kontakten med två tematiska områden som tidigare behandlats, först frågan om historiebruk, där bland annat en tydligt definierad modell skrivs fram för analys av historiebruk. Slutligen återvänder författarna till frågan om betyg och bedömning, där vi får möta konkreta exempelmodeller för dokumentation.

Boken innehåller således mycket om historieundervisningens förutsättningar och genomförande. Detta är också bokens styrka, då många frågor behandlas. Samtidigt blir konsekvensen att flera frågor berörs kortfattat och översiktligt. Här uppstår alltid ett val att å ena sidan omfamna mycket och å andra sidan tydliggöra den grundidé som boken vilar på, att driva en tes som blir tydlig för läsaren och som kan prövas. Min bedömning är att urvalet i denna framställning ligger närmare den förra urvalsprincipen.

Min kritiska analys utgår från tre frågor för att bidra med en eller flera kontrapunkter för att synliggöra flera vägval som kunde ha gjorts. Jag börjar i frågan vad det är för historieämne jag ser skissas fram? Olika traditioner, perspektiv, begrepp och undervisningsmodeller skrivs fram och förtydligas oberoende av varandra, ofta utan att problematiseras.

Ett exempel är framställningen av de två centrala traditionerna historiskt tänkande och historiemedvetande. De beskrivs relativt kortfattat och oproblematiskt sida vid sida. För att bidra till förståelsen hade det här varit möjligt att problematisera. Det kunde ha gjorts genom att synliggöra de spänningar som finns inom traditionerna, vilka i boken beskrivs som homogena. Exempelvis hade författarna kunnat lyfta

fram centrala forskare, så som Keith Barton och Peter Lee, som representerar helt olika ontologiska perspektiv men som ändå av många placeras inom traditionen historiskt tänkande.

På samma sätt hade det varit möjligt att visa på betydande överlappningar mellan traditionerna genom att uppmärksamma forskare som Peter Seixas och Jörn Rüsen, som båda förhåller sig till begreppet historiemedvetande men som placeras i olika traditioner. Exempelvis kunde det skänkt ett viktigt perspektiv till läsaren i förståelsen av historieämnets ämnes- och kursplaner som behandlas längre fram i boken, som på många sätt är att betrakta som kompromisser mellan dessa traditioner. Det kunde lagt grunden för en djupare förståelse för skolämnets innehåll och syften.

Den andra analytiska frågan avser vilken forskning som används som grund i boken. Där utgår författarna från vad som kan betraktas som standardverk inom framför allt historiedidaktisk teori, bland annat Klas-Göran Karlssons forskning, som haft stor betydelse för utvecklingen av historiemedvetandetraditionen i Sverige, framför allt historiebruk i samhället. Vi möter också teoretiker som Reinhart Koselleck, Karl-Ernst Jeismann och Jörn Rüsen, vars idéer varit centrala för samma tradition internationellt.

På motsvarande sätt lyfts viss forskning fram, från Sverige, när det gäller historieundervisning. Här hade en större nyansering kunnat göras om ambitionen varit att fördjupa förståelsen av begrepp och perspektiv. Här finns nu ett anslag i boken och framför allt i andra delen att med hjälp av forskning föreslå för läsaren vad lärare bör göra i undervisningen.

Sådan forskning är viktig och behövs. Med en större strävan efter pluralitet hade även andra perspektiv kunnat synliggöras. Ett exempel är forskning som betonar de praktikhäna avvägningar som lärare gör i sitt dagliga arbete. Det handlar om forskning som inte främst bidrar med ett *bör* för hur undervisningen ska utformas.

I stället erbjuder den handlingsalternativ i mötet med komplexa frågor. En mer nyanserad framställning hade synliggjort fler aspekter av historieämnet. Den hade också gett läsaren en djupare förståelse för ämnets komplexitet, både som akademisk disciplin och som undervisningsämne.

Jag skulle säga att detta är en bok som vänder sig till lärarstudenter, lärare, men även till alla som är intresserade av historieundervisning. Det är en handbok för den som vill få orienterande överblick om historieämnets begrepp och perspektiv. Läsaren möter ett historieämne som ger riktlinjer för ämnet, med grund i sådan forskning som ger råd om färdiga undervisningsmodeller.

Samtidigt hade det funnits utrymme att i större omfattning bjuda in läsaren till ett fördjupat samtal om möjliga vägval. Detta skulle kunnat göras genom att ställa frågor till läsaren i löptexten om vägval och deras teoretiska premisser. Det kunde ha gjorts genom att använda metatexter som bidragit till problematisering. Ett annat grepp hade kunnat vara att i löptexten diskutera teoretiska grunder för de undervisningsmodeller som skrivs fram i boken i belysning av andra möjliga ställningstaganden.

Sammanfattningsvis ger boken ett brett utbud för historieämnet, vilket är dess styrka. De urval som gjorts hade med fördel kunnat underbyggas med ett mer nyanserat underlag både när det gäller tematiker och forskningsunderlag. Det avslutande omdömet är att det en läsvärd bok, givet de premisser den bygger på, om historieämnets förutsättningar och undervisning.

Mikael Berg

Efterkrigstider

Urban Lundberg

Ordfront, 2025, 378 sidor

Med denna bok återvänder historikern Urban Lundberg (som undertecknad inte är släkt med, om någon undrar) till en för honom välbekant epok: decennierna efter andra världskriget. Lundberg fördjupade sig i doktorsavhandlingen *Juvelen i kronan* (2003) i det politiska spelet kring efterkrigstidens pensionssystem och han har tillsammans med Annika Berg och Mattias Tydén författat ett omfångsrikt verk om svensk biståndspolitik 1945–1975. Han var också medförfattare till den volym i Norstedts flerbandsverk om Sveriges historia som berörde den aktuella perioden (utgivet 2012), och *Efterkrigstider* är en ompaketering av material från denna volym. Lundbergs ingående kunskaper om efterkrigstidens ekonomi och politik lyser klart genom hela framställningen: inte minst skildras den svenska biståndspolitikens framväxt i skärningspunkten mellan internationell solidaritet och realpolitiska intressen med påtaglig skärpa.

Efterkrigstider kan läsas som en fortsättning på Yvonne Hirdmans *Mellankrigstider* (2023). Men medan mellankrigstiden omsluts av två tydliga händelser – krigsslutet 1918 och den nya ofreden 1939 – låter sig inte efterkrigstiden ramas in med samma uppenbara tydlighet. Vid första anblick framstår kanske startpunkten, maj 1945, som given. Men i Lundbergs noggranna kontextualisering börjar den svenska efterkrigstiden egentligen långt tidigare: för arbetsmarknadens vidkommande redan på 1930-talet. En av efterkrigstidens mest inflytelserika svenska skrifter, *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram*, publicerades före krigsslutet. En bok om svensk efterkrigstid kräver ett ambitiöst preludium och Lundberg använder den passande formuleringen ”Efterkrigstiden under kriget” som rubrik på ett av bokens kapitel.

Efterkrigstidens slutpunkt är än mer

diffus. Den snäva tolkningen av begreppet begränsar sig till 1940-talets andra hälft och tiden innan kalla krigets frontlinjer cementerades (jämför Johan Östlings avhandling *Nazismens sensmoral*, 2008) medan den mest generösa förståelsen av begreppet omfattar hela perioden fram till kalla krigets slut. Urban Lundberg väljer en mellanväg: här riktas blickfånget mot perioden 1945–1965. Inom vissa områden är denna epokindelning lyckad. Svensk utrikes- och säkerhetspolitik, välfärdsstatens expansion och efterkrigstidens stadsplanering är ämnen som förtjänstfullt ramas in på detta sätt. För andra områden är just 1965 en mindre lyckad avgränsare. Lundberg ägnar exempelvis stort utrymme åt att skildra efterkrigstidens genusordning: förändrade könsroller, debatter om sexualitet och familj, kvinnors frigörelse och roller på arbetsmarknaden. Här blir det nästan omöjligt att sätta punkt 1965. Sexualundervisning i skolan, kvinnors möjlighet att viga till präster samt p-piller hade introducerats före detta årtal, men andra vågens feminism, Grupp 8, särbeskattning, föräldraförsäkring och utbyggnaden av förskolan låg längre fram i tiden. Lundberg förhåller sig också med flexibilitet till de tidsmässiga avgränsningarna, men till priset av att narrativet endast fläckvis berör utvecklingslinjer in på 1970-talet.

Går det att sammanfatta en epok mellan två pärmar? *Efterkrigstider* är utan tveivel ett läsvärt och omsorgsfullt försök. Givetvis kan en sådan bok inte inkludera allt. Detta är först och främst en historia om svensk politik under epoken. Kulturella företeelser som sexualitet, ungdomskultur, bilism och konsumtionskultur skildras visserligen, men ofta genom de avtryck de lämnade i rikspolitiken. Därtill skymtar flera av tidens kultur- och tidningsdebatter fram. Herbert Tingsten dyker upp som gubben i lådan i flera frågor. Vad som ges mindre utrymme är populärkultur, vardagsliv och idrott.

Flera avsnitt bär jag med mig som särskilt värdefulla sammanställningar av epokens

politiska liv. Till dessa kan räknas de borgerliga partiernas orientering i välfärdsfrågor, en aspekt av rikspolitik som ofta hamnar utanför rampljuset. Särskilt Bertil Ohlin ges ett omsorgsfullt – om än knappast beundrande – porträtt. Likaså lyckas Lundberg bena ut turerna som ledde fram till att den svenska neutralitetspolitiken konsoliderades till en fast doktrin, där såväl Nato-medlemskap som en skandinavisk försvarsunion förblev orealiserade alternativ.

Möjligen kan Lundberg kritiseras för att ge alltför lite utrymme åt människor av kött och blod, eller att lyfta fram händelseutvecklingens inneboende dramatik. Mycket av det stoff vi får bekanta oss med är resultatet av omfattande utredningar, torr kanslisvenska och välsmorda maskinerier. Endast undantagsvis står historien och väger. Ett sådant fall är dock utvecklingen av en svensk atombomb, en idé som under 1950-talets första hälft hade starkt stöd inom såväl den svenska militären som socialdemokratin och den borgerliga oppositionen. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets ordförande Inga Thorsson lyfts här fram som en nyckelperson, som fick ta emot spott och spe för sitt principfasta motstånd.

Det samlade intrycket är att detta är en gedigen skildring av en fascinerande period i Sveriges historia. Lundberg är väl förtrogen med forskningen inom området. Dessvärre saknar boken notapparater och de kortfattade litteraturhänvisningarna som återfinns i slutet ger otillräcklig vägledning. I flera fall är det omöjligt att lista ut varifrån citat hämtats. Att kritisera populärvetenskapliga böcker för deras populärvetenskapliga format må vara klichéartat klander i en vetenskaplig recension, men i detta fall framstår förlagets val att strunta i fungerande litteraturhänvisningar som svårförståeligt och olyckligt. Möjligheterna till fördjupning begränsas därmed. Men som introduktion till decennierna efter 1945 är detta en välkommen översikt.

Björn Lundberg

Kvinnoriket: Historien om kvinnor i Sverige under tusen år

Sara Backman Prytz.

Natur & Kultur, 2025, 288 sidor

I en tid när kvinnors rättigheter hotas globalt är en bok som Sara Backman Prytz *Kvinnoriket* ett minst sagt välbehövligt inslag i den populärhistoriska litteraturen. En av styrkorna är just att visa hur kvinnors rättigheter inte har kunnat tas för givna i historien, men också att kvinnor i perioder haft mer aktörskap än vad som kanske är välkänt hos allmänheten. Backman Prytz tecknar en kvinnohistorisk översikt från år 1000 fram till slutet av 1900-talet. Det är ambitiöst att sammanfatta nästan tusen år av historia och resultatet är gediget och lättillgängligt. Texten navigerar smidigt mellan övergripande historiska skeenden, strukturella förändringar och personliga livsöden. Framför allt i kapitlen om perioden 1520–1800 levandegörs kvinnor på olika samhällsnivåer. Backman Prytz påvisar att det finns föreställningar om att sexuella utomäktenskapliga förbindelser var tabu på 1600-talet eftersom äktenskapet värderades högt. Genom att berätta om pigan Brita som umgicks med fästmannen på tumanhand, även nattetid, framgår det att unga kvinnornas heder inte var hotad av nattliga möten. Ett annat personligt öde handlar om pigan Margareta, som 1608 stod åtalad för barnamord. I rättegången framkom att hon blivit kidnappad och våldtagen av en fogdekarl. Våldtäkten ledde till en graviditet och i desperation kastade Margareta sitt barn i strömmen. Hon dömdes till döden och exemplet syftar till att visa pigornas utsatthet.

Backman Prytz skapar på ett fördelaktigt sätt en närhet till det förflutna genom att visa att människor då och nu kanske inte är så olika trots allt – ett grepp som är extra viktigt i populärhistoriska skildringar. Backman Prytz menar att vi ibland måste tillåta oss att fylla i de luckor där källorna inte kan ge svar och detta görs med

försiktighet och utan övertolkningar. Till exempel när Backman Prytz lyfter fram att vi inte säkert kan veta varför kvinnor under medeltiden valde att gå i kloster men att en trolig anledning, jämte drivkraften att få vara nära Gud, var att det var ett sätt att slippa undan äktenskap.

Backman Prytz resonerar om att det var mycket farligt att föda barn och att alla kvinnor dessutom inte var intresserade av sexuella relationer med män och att klostret kunde erbjuda ett alternativt levnadssätt. Något som också visar på att kvinnorna hade mer handlingsutrymme än när det lyfts fram att unga flickor ”sattes i kloster” av fäder eller andra manliga släktingar.

Samtidigt som de personliga livberättelserna får utrymme ger Backman Prytz en översikt över större juridiska och kulturella förändringar. Genom boken löper teman som arbetets betydelse, äktenskapets roll och politik. Kampen för kvinnors rättigheter får utrymme men rösträttsrörelsen kunde fått en mer framträdande roll. Utbildningshistoria ges ett stort utrymme, vilket är minst sagt relevant idag när en bok som *Genusdoktrinen* (2020) fick genomslag och insamlingsstiftelsen Academic Rights Watch hävdar att kvinnor är ett hot mot universiteten. Backman Prytz demonstrerar med utbildningshistoriska exempel att kvinnors plats på universiteten inte varit självklar, något som är viktigt att förmedla till en bredare målgrupp.

I en populärvetenskaplig bok som ska sammanfatta hundratals år av historia måste såklart generaliseringar göras, men när Backman Prytz beskriver hur historiker förbiser eller misstolkat kvinnors roll i historien blir resonemangen ibland något svepande. I boken framhålls bland annat ”Det är inte bara historikers ointresse för kvinnor som är ett problem, utan att detta ointresse leder till att sådant som verkligen haft betydelse för historien åsidosatts”. Det finns flera liknande beskrivningar där det är något oklart vilken period som åsyftas men också vilka studier. Boken innehåller sparsmakat med referenser. En populär-

historisk skildring bör inte överlastas med fotnoter men det finns ett antal ställen där referenser hade stärkt och klargjort resonemangen. Då och då är det svårt att fånga i vilka sammanhang som kvinnor är eller varit frånvarande i historieskrivningen, är det i den akademiska forskningen eller i populärhistoriska böcker? För någon som inte är särskilt bevandrad i historievetenskaplig forskning måste det vara än svårare att utläsa.

Backman Prytz har gjort en gedigen inventering av kvinno- och genushistorisk forskning men det är olycklig att inte mer av de senaste årens genushistoriska studier inkluderats. Nyare genushistorisk forskning hade förtjänat en plats i litteraturförteckningen. Inte minst om syftet är att leda läsaren vidare och fördjupa sig i kvinno- och genushistoria, vilket tycks vara en av ambitionerna med *Kvinnoriket*.

Backman Prytz avslutar sin sammanställning 1980. Någonstans måste man såklart sluta men det hade stärkt bokens poänger om det fanns en framåtblick efter slutåret. En utförligare slutkommentar som binder samman dåtid med nutid hade stärkt bokens relevans i ett populärhistoriskt sammanhang. Bokens teman hade kunnat relaterats tydligare till dagens politiska och kulturella situation där rättigheter hotas. Även om historievetenskap inte behöver motiveras av att vi kan ”lära av” historien visar Backman Prytz att vi inte kan ta kvinnors rättigheter för givet och därför kan en större poäng göras av det anslaget.

Precis som många före Sara Backman Prytz ligger drivkraften i att skriva kvinnohistoria just i att den ofta osynliggörs. Framställningen av kvinnor spelar fortfarande ofta en marginell roll i skolans historieundervisning och i populärvetenskapliga framställningar. Ett aktuellt exempel där kvinnor får en undanskynd plats är i bokserien *Historien om Sverige*, som gavs ut i samband med SVT:s storsatsning. I översikten från 1700-talet och framåt nämns cirka 80 män vid namn men bara ungefär 30 kvinnor trots att

författarna Kristina Ekerö Eriksson och Bo Eriksson skriver att det är av vikt att belysa kvinnor i historieskrivningen. *Kvinnoriket* är inte unik i meningen att det sedan kvinnohistoria etablerats som forskningsfält getts ut böcker i syfte att belysa kvinnors plats i historien. Men trots tidigare bidrag behövs sorgligt nog fortfarande en bok som *Kvinnoriket*.

Sammanfattningsvis är *Kvinnoriket* en pedagogisk och lättillgänglig bok som ger en värdefull inblick i en lång tidsperiod utan att bli överlastad.

Emma Severinsson

Kärlekens tid: Dröm och verklighet under två tusen år

Magnus Västerbro

Albert Bonniers förlag, 2025, 540 sidor

Kärlekens tid är en populärhistorisk exposé som behandlar 2 000 år av västerländska föreställningar om kärlek, äktenskap och sexualitet. Magnus Västerbro inleder sin skildring i antiken och rör sig sedan framåt genom historien för att i efterordet avsluta i vår samtid. En styrka i boken är att det är ett allomfattande perspektiv på kärlek som presenteras, oavsett om kärleken var mellan män och kvinnor eller mellan människor av samma kön, även om tonvikten ligger på det förstnämnda. Till grund för den kronologiska skildringen ligger tidigare forskning, och helt i linje med de senaste åtminstone 30 årens historiska forskning betonar Västerbro att kärlek har tillmätts betydelse vid ingående av äktenskap långt före 1800-talet. I de två första delarna om antiken och medeltiden ligger fokus framför allt på tankar om kärlek, inte sällan utifrån tidens stora författare. I de senare delarna blandas dock detta mer idéhistoriskt präglade perspektiv med exempel från verkliga par och deras levda erfarenheter av kärlek. Tyvärr är exemplen ofta korta sammanfattningar och staplas dessutom ofta på varandra snarare än att de tilläts

bidra till fördjupande resonemang om kärlekens villkor.

Vad gäller kärlekens historia är det två huvudsakliga slutsatser som lyfts fram. Den ena slutsatsen är att det vid en given tidpunkt alltid verkar ha existerat olika sätt att se på kärlek, där kärlek av vissa sågs som eftersträvansvärt men som problematiskt av andra. Den andra slutsatsen är att kärlekens historia är en blandning av kontinuitet och förändring: "Mycket är alltså nytt. Men mycket är också tidlöst" (s. 384). Liknande formuleringar finns på flera ställen i boken och måste nog sägas leda till en under läsningen tilltagande undran kring vad boken egentligen tillför. Problemet är också att det aldrig riktigt klargörs vad som står i fokus, i stället rör sig skildringen mellan kärlek, sexualitet, äktenskap, skilsmässa och föreställningar om mäns och kvinnors natur och plats i samhället. Ett tydligare huvudfokus hade gett framställningen en tydligare röd tråd. Stundtals skymtar dock konturerna av ett bärande tema, nämligen idealet om en fritt vald kärlek och hur det omfamnats och motarbetats genom historien, en spännande tematik som med fördel hade kunnat skrivas fram tydligare.

I efterordet behandlas såväl nya infallsvinklar som nätdejting och Västerbros egen kärlekshistoria som tillbakablickar till exempelvis Ovidius och Christine de Pizan, här framkastas också idén om att den romantiska kärleken måhända är biologiskt grundad. Utifrån studier av den lilla åkersorken som bildar livslånga parrelationer framkastar Västerbro tanken att den "gen för monogami" som forskare tycks ha hittat och det vi kallar kärlek fyller en evolutionär funktion eftersom den gör att hanen och honan stannar tillsammans för att ta hand om sin avkomma tills den är levnadsduglig. Förutom att kopplingen till människor har svag vetenskaplig förankring och ur ett historievetenskapligt perspektiv dessutom är ganska ointressant så underminerar denna märkliga biologiska förklaringsmodell också allt det som

Västerbro skrivit om på de föregående 460 sidorna. För om allt går tillbaka till denna "gen för monogami", varför är det ens intressant att förstå hur människor tänkt kring kärlek under 2 000 år?

Västerbro är dock öppen med sina bevekelsegrunder, framhåller att han inte är disputerad historiker och att det som har lyfts fram i boken är det han fastnat för medan det han "inte reagerat starkt på lämnas åt sidan, eller behandlas mycket kortfattat" (s. 492). Detta arbetssätt leder till att boken blir spretig och i mångt och mycket saknar en tydlig linje. Det blir lite om mycket, en tendens som förstärks av att Västerbro även broderar ut framställningen med en allmänhistorisk redogörelse över samhällets utveckling från antiken till idag. Kontextualisering är visserligen något av historikerns signum, men när det sker i väl svepande ordalag finns risken för såväl förenklingar som rena felaktigheter. Exempelvis blir det historiskt tvivelaktigt, för att uttrycka det mildt, när Västerbro ifrågasätter att "de stora samhällsförändringarna under 1800-talet" (industrialiseringen och modernisering) enbart var "svåra och plågsamma" samtidigt som han menar att ett "skäl till att så många kunde slåss för sina rättigheter [...] var i någon mån att de faktiskt hade råd att göra det – att de inte hela tiden behövde kämpa desperat för sin fysiska överlevnad" (s. 372). Här osynliggörs de många gånger horribla arbetsförhållanden och mycket låga löner som var verklighet för arbetarklassens barn, kvinnor och män till i vissa fall in på 1900-talet. En kontextualisering där arbetarklassen lite i förbigående verkar fräntas sin agens och del i att arbetsvillkoren förbättrades väcker frågor om vilken historiesyn som ligger till grund för de tolkningar som görs.

Avsaknad av systematik, ett mycket långt tidsperspektiv kombinerat med att enbart låta sig styras av sin egen nyfikenhet kan som sagt resultera i att skildringen av det förflutna inte blir helt rättvisande. Ett sådant exempel är när Västerbro i

förbigående hävdar att det tidigare (före 1900-talet) "sågs som det normala, att kvinnan bjuder mannen att komma 'på visit' så att de kan umgås i hennes hem under familjens överinseende" (s. 388). Bilden kontrasteras med det under 1900-talet friare upplägget att "gå på date" utanför hemmet och sålunda undslippa anhörigas nyfikna och kontrollerande blickar, en sedvana som Västerbro tillskriver den amerikanska arbetarklassen. Saken är dock att såväl amerikansk som svensk historieforskning har pekat på att det även bland medelklassen redan under 1800-talet inte var ovanligt att ett förlovat par kunde träffas på tumanhand. Insikter från det nämnda forskningsfältet om *courtship* som berör hur medelklasspar under 1800-talet förhöll sig till föreställningar om kärlek, sina egna känslor samt hur de byggde en kärleksrelation är dock märkligt frånvarande i boken. Detta trots att Västerbro presenterar boken som varande "en berättelse om hur människor har tänkt sig kärlek, hur de drömt om den och hur de levtt den" (s. 20). Därtill kan nämnas att det bland landsbygdsbefolkningen i Sverige under 1800-talet fanns sedvanan med "nattfriari" där ogifta unga män och kvinnor delade sovplats (utan att ha sex), vilket de facto möjliggjorde enskilda samtal. Nattfriari berörs visserligen av Västerbro i avsnittet om 1500–1700-talen men ingen återkoppling görs vid omnämmandet av 1900-talets kutym att gå på oövervakad date, vilket hade varit både relevant och intressant.

Överlag är det svårt att få en tydlig uppfattning om vilken forskning som använts eftersom det saknas löpande fotnoter eller slutnoter, eller för den delen en alfabetiskt ordnad litteraturlista. Det finns förvisso ett avsnitt som heter "Källor och litteratur" men det består dels av en beskrivande text där vissa översiktsverk och studier av specifika tidsperioder nämns, dels en beskrivning av varifrån citat och resonemang är hämtade kapitel för kapitel. Avsaknaden av fotnoter är acceptabel i en populärhistorisk bok men frånvaron

av en alfabetiskt ordnad litteraturlista är problematisk, särskilt i en bok som bygger på tidigare forskning.

Kärlekens tid tillhandahåller en övergripande bild av kärlek i västvärlden under de senaste 2 000 åren. De stora tänkarna, vanliga människor och såväl lång- som kortlivade föreställningar om kärlek, sexualitet, äktenskap, män och kvinnor flimrar förbi men det historiska nuet tillåts aldrig riktigt existera i sin egen rätt. Allt kopplas ständigt antingen bakåt till tidigare epokers kärleksföreställningar eller så ses det i ljuset av det som komma skall, den moderna världen och dagens syn på kärlek. Jag menar att om ambitionen är att berätta om hur människor i det förflutna har tänkt om och levt med kärlek måste en stanna upp och se på historien mer förutsättningslöst, och det gör inte Västerbro.

Christina Douglas

En herre på visit: Sällskapslivet i bourgeoisieens formering i Sverige och Finland under 1800-talet

Kekke Stadin

Nordic Academic Press, 2025, 220 sidor

Kekke Stadin, professor emerita i historia, har lyft fram visiternas roll för den övre medelklassens formering och identitet. Hela det intensiva sällskapsliv som kännetecknar 1800-talets borgerlighet beskrivs och analyseras med exempel från både Sverige och Finland. I denna kultur utgjorde visiterna en viktig del, och det var väsentligt att kunna koderna för att lyckas i sociala sammanhang.

I boken studeras hur medelklassen, som under 1800-talet växte fram som en väsentlig kraft i samhället, utvecklade en speciell livsstil där det var av största vikt att etablera kontakter med rätt personer, vilket kunde ske i lämpliga miljöer i sällskapslivet. Stadin diskuterar inledningsvis det problematiska, något vaga begreppet

medelklassen, och att gruppens övre och nedre skikt inte hade mycket gemensamt. Det är det övre skiktet som författaren valt som analysobjekt, och hon använder företrädesvis bourgeoisie som term för sin undersökning.

Kekke Stadin tar sin utgångspunkt i den tyske forskaren Karin Wursts tes om att vardagslivets nöjen under framför allt tidigt 1800-tal spelade en större roll för bourgeoisieens identitet är man tidigare uppmärksammat. Stadin provar tesen för svensk och finsk del genom att inrikta sig på det hittills minst undersökta området av sällskapslivet: visiternas roll. Dessa har i allmänhet betraktats som en i huvudsak kvinnlig sysselsättning, vilket också problematiseras här. Hon hämtar sina exempel från hela århundradet, och berör också andra delar av Östersjöområdet, som Baltikum och Preussen, även om tonvikten ligger på Sverige och Finland. Tanken är att Östersjöområdet utgjorde en ganska samlad kultursfär.

Studien inleds med ett resonemang om forskningsläget och dess tolkningar, exempelvis om man kan tillskriva bourgeoisie en särskild moral, där arbetsamhet, plikt-känsla och disciplin setts som utmärkande egenskaper. De teoretiska redskap som används är Pierre Bourdieus teorier om fält, kapital och habitus, där bourgeoisieens expansion kan förstås som en process där den borgerliga kulturens fält etableras. Ritualisering är ytterligare ett begrepp som tillämpas, för att förstå kopplingen mellan de kulturella praktikerna och de processer som alstrade ett klassmedvetande. För att kunna tillhöra gruppen bourgeoisie krävdes ett visst kapital av ekonomiska tillgångar som manifesterades i en representativ bostad och tjänstefolk, men också innehav av kulturellt kapital som visade att man var bildad, samt ett socialt som visade upp "rätt" kontaktnät.

Boken är indelad i åtta kapitel som följs av en sammanfattning. Först får läsaren bekanta sig med det sociala rummet, som kallades "världen" av de

insatta. Detta begrepp kunde indelas i underavdelningar som "den stora världen", "ämbetsmannavärlden" och så vidare. De "världar" som presenteras var alla urbana eller nära knutna till urbant samhällsliv, och det fanns en strävan att ständigt sträva uppåt i den hierarki som de olika världarna utgjorde. Att kunna bete sig rätt var av avgörande betydelse. Genom att studera visitkulturen framträder ett mönster för hur man kunde avancera socialt, men samtidigt distansera sig från de "världar" man önskade fjära sig från.

De följande kapitlen studerar bostadens och klädselns roll. Det var nödvändigt att ha en salong eller ett förmak, där man kunde ta emot visiter, samt att vara rätt klädd. Det angavs riktlinjer för korrekt förmiddags- respektive eftermiddagsklädsel samt passande kläder för middagshjuddningar och baler. Till och med färgen på handskar borde vara korrekt vid visiter, och att göra visit i gröna byxor gick inte an på 1830-talet, när en mer dämpad färgskala i herrdräkten börjat bli modern. För herrarnas del var promenadkäppen en viktig accessoar när man gjorde visit, där en elegant käpp signalerade att man inte tillhörde arbetarklassen. Damernas visitdräkter kunde under hela århundradet representera en större variation av färger och mönster, men blev alltmer tunga och opraktiska, med hård korsetterning och släpande kjolar.

Till visitkulturen hörde de outhärliga visitkortet, som alltid lämnades vid en visit, även om den man besökte inte var hemma. Då gavs de till tjänstefolket och lades i en visitkortsskål, och kunde därmed visa vem som varit där. Det utvecklades regelverk för hur dessa kort skulle se ut, och där det var viktigt att visa att man inte var vulgär och saknade smak, utan visste hur ett korrekt visitkort skulle se ut, inte för färgglatt och dekorerat, utan distinkt och klassiskt elegant. Visitkortet sparades och betraktades som en dokumentation över familjens sociala nätverk.

Visitkulturen sågs som helt nödvändig

för att vidmakthålla sociala kontakter, och etikettböcker informerade om det rätta sättet att avlägga visit. Visiten var ett artighetsbevis, och en oinbjuden sådan. Därför borde den äga rum vid en viss tid och inte vara för länge. Förmiddagsvisiter var det vanliga, och under 1800-talet kunde förmiddagen utsträckas ända till femtiden på dagen! Men man kunde inte avlägga visit hos vem som helst, det gällde att ha blivit presenterad först i något tidigare sammanhang. Denna ritualisering var ett sätt för bourgeoisie att markera avstånd till dem som de ansåg tillhöra en lägre värld. En introduktionsvisit var ytterst viktig, den kunde avgöra om bekantskapen kunde fortsätta eller inte, beroende på hur den föll ut. Den som uppvaltats med en introduktionsvisit och som ville fortsätta kontakten, skulle avlägga en svarsvisit inom några dagar eller högst en vecka. Om detta inte skedde uppfattades det som en kraftig markering av ett ointresse för fortsatt bekantskap. Det var alltid den med högst social status som avgjorde om umgänget skulle fortsätta.

Stadin jämför förhållandena i Norden med dem i Frankrike och England, och konstaterar att regelverket var något friare här. När man var ute på resor var det viktigt att bli presenterad i rätt kretsar på den ort man besökte, och en fördel om man redan kände någon som kunde introducera nykomlingen. I exempelvis en svensk småstad kunde en familj på genomresa som sågs som tillhörande "rätt" kretsar ganska snabbt bli accepterad och inbjuden till olika sociala evenemang. I en miljö där redan alla kände varandra kunde de nya bekantskaperna tillföra en frisk fläkt och erbjuda nyheter från omvärlden.

Författaren visar med ett stort antal exempel att sällskapslivets och visiternas roll under främst förra delen av 1800-talet var ytterst väsentliga för att vidmakthålla sociala kontakter och för att främja karriären för männens del. Om man försummade att avlägga visit kunde det vara till nackdel även yrkesmässigt. Det framgår att det var

precis lika viktigt för männen att avlägga visit som för kvinnorna. För männens del kunde det intensiva sällskapslivet gå ut över arbetslivet. Dagboksanteckningar avslöjar att vissa ämbetsmän kunde tillbringa fyra timmar på sitt arbete och resten av dagen på visiter och bjudningar. Memoarer, brev och dagböcker vittnar om ett sällskapsliv som upptog de flesta av veckans kvällar med bjudningar och supéer, och dagar fyllda av visiter. Marie-Louise Forsell, ämbetsmannadotter, beklagar sig ibland över att visiterna hackade sönder dagarna och gjorde att man knappt hann med något annat. Om familjen någon gång var ensam en hel dag eller kväll utan några besökande, var det något anmärkningsvärt.

Senare delen av 1800-talet visar upp en lite annorlunda bild. Nu var bourgeoisien så pass etablerad, konstaterar Stadin, att man inte ständigt behövde avlägga visiter alla dagar i veckan för kontaktnätets skull, utan visiterna förlades till kvällstid eller söndagar. Arbetet hade för männens del blivit så pass viktigt och styrt av fasta arbetstider, så det var nödvändigt med en striktare uppdelning mellan arbetstid och sällskapsliv.

En herre på visit modifierar tesen om bourgeoisiens flit och arbetsdisciplin som främsta dygder. Arbetsmoralen och det lugna familjelivet fanns som ideal, men det dröjde till sent 1800-tal innan denna uppdelning fick fäste. Idealet av ett stort socialt nätverk och ett frekvent sällskapsliv ansågs viktigare under en stor del av århundradet, och var ett tecken på framgång. Boken är inspirerande, kunnig och rolig läsning. Jag rekommenderar den varmt.

Eva Helen Ulvros

Longing for the Scaffold: Interpretations of and Reactions to Crimes Committed in Order to be Executed

Martin Bergman

Institutet för rättshistorisk forskning,
2024, 364 pages

The death penalty was frequently used by early modern states. The convict was executed in public, and the citizens were supposed to attend the executions and learn not to commit similar crimes. These executions, however, also attracted depressed people who wanted to end their lives. They chose to murder a random child, after which they themselves reported their deed with the purpose of being given a death penalty verdict and having the executioner end their life. These uncanny and disturbing murders caused debate among the public and eventually led to legal changes. The authorities had to recognize that these penalties, which were instigated to deter, were used by these perpetrators as an instrument for their personal death wish.

These murders are the subject of the present book by Martin Bergman (PhD in theology). The book is not the first to focus on these "suicide murders." Among others, Arne Jansson has written about the numerous Swedish suicide murders, I have written about the Danish and European murders, and Kathy Stuart has recently written extensively about the murders in the cities of Hamburg and Vienna.¹ This previous research has focused on these child murders and used the legal source material in order to document the prevalence of these kinds of murders as a threat to society but also to document the attraction of the

1 Arne Jansson: *From Swords to Sorrow: Homicide and Suicide in Early Modern Stockholm*, Stockholm 1998, Tyge Krogh: *A Lutheran Plague: Murdering to Die in the Eighteenth Century*, Leiden 2012, and Kathy Stuart: *Suicide by Proxy in Early Modern Germany: Crime, Sin and Salvation*, Cham 2023.

religious and public execution scenery for the murderers who wanted to be executed.

Bergman is especially interested in the feelings and thoughts of the perpetrators. What made them long for a public death? This interest encounters empirical problems. Bergman starts by giving a fictional description of the inner life of a child murderer. However, this description is Bergman's own fictionalized account, and he acknowledges that such direct documentation of the murderer's thoughts is not possible due to the lack of sources. Therefore, he instead analyzes the public's reactions to and interpretations of the crimes. These analyses often end in Bergman using this uncertainty to speculate about the possible motives of the perpetrators for committing these murders.

Bergman has performed an impressively broad search for publicized reactions to the murders and especially publicized interpretations of the murderer's motives. He finds discussions on these kinds of murders in many countries from all over northern and central Europe. He has searched for reactions primarily between the 16th and 19th centuries. Especially in the 19th century, when the number of these murders decreased, Bergman found many elaborate interpretations of the execution scenery and the motives of the murderers.

Arguing that his research interest concerns the discussions on the inner life of the murderers, he claims that the prevalence of these murders at the time of the publicized interpretations is not important. Similarly, according to Bergman, neither the historical period nor the country in which the murders took place and where the interpretations were publicized is important for his research problem (p. 26). He uses this "freedom" from the context of the murder to jump from country to country, and from century to century, when picking his examples. I must say, as a historian, that I am very uneasy about this choice. The continuous jumping in time and space results in a kaleidoscopic presentation.

Another problem is that Bergman is very reluctant to provide his own conclusions. Instead, he prefers to cite the conclusions of a range of authors, who may be contemporary as well as present-day scholars.

He starts by looking at the messages that the states and religious confessions wanted to present by means of executions. In the Catholic confession, the discussions concerned whether a person sentenced to death should be given communion and absolution before the execution. Some states denied this up until the 17th century. In France, it was common to request the naming of accomplices as a condition for absolution. In the Lutheran countries, on the contrary, the ceremonial of the execution was described in detail in the church rituals, and the pastors preparing the convicts were often allowed to prolong the time for preparation in order to provide the true belief in God and penitence that could save the convicts' souls in the afterlife.

Bergman then focuses on the reactions of the authorities when they recognized that the motive for committing these murders was to be executed. He describes the actions taken in the German states, including Austria, in Denmark, and in Sweden, where there were numerous such murders.

Bergman is especially interested in the actions to limit the comprehensive religious staging of the executions. The priests often gave a speech where the penitence of the convict was lauded, and they expressed certainty that his or her soul would be saved. This role of the priests caused the Prussian King Frederick the Great to forbid the presence of clergy at the scaffold. This prohibition caused a long debate among theologians, which Bergman presents in detail.

Besides the description of countries with numerous suicide murders, Bergman also describes in detail the execution scenery and the pastoral care of the convicts in England and France. Bergman seems to believe that these kinds of murders were numerous in these countries as well, but

that they were simply “unexplored by historical research” (p. 168).

In the last chapter, Bergman returns to his main interest: the question of the feelings and thoughts of the perpetrators. He first questions whether or not these murders were a singular crime. By this, he seems to imply that the murders can only be defined as a specific crime if the murderer had a common motive.

He then discusses some lines of explanations or motives. Was the motive to commit suicide through execution? He agrees that this was the motive for many perpetrators, but he wants to differentiate between those with a suicide wish and those who murdered another human being to continue their life in heaven.

Bergman also asks if the murders were a result of Christian theology. He primarily uses this question to criticize my book. I concluded that suicide murders were only a significant problem in Lutheran countries. Contrary to this, Bergman, along with Kathy Stuart, argues that many suicide murders occurred in Catholic Vienna. I also mention the case of Vienna in my book, but I put forward several arguments. One of my arguments was that the death penalty for homicide was seen as a divine demand in the Lutheran countries.

Bergman, however, only cites concluding statements – as everywhere in his book. He does not present how and whether the statements are substantiated by empirical and other arguments.

Bergman has put a lot of work into collecting statements from contemporaries as well as present-day literature from all over Europe regarding the early modern execution scenery and the suicide murders. He cites an impressive number of statements, but his interest in the opaque personal motives of the perpetrators leads him to end up in speculation. I deeply miss that he does not provide historical methods for judging which statements are well-documented and which ones are not.

Tyge Krogh

Antologier

Det dolda universitetet: Militär forskning i kalla krigets Sverige

Eric Bergelin, Per Lundin & Niklas Stenlås (red.)

Nordic Academic Press, 2025, 257 sidor

Historiker i USA har i decennier producerat intressanta studier om hur kalla kriget formade och expanderade landets akademiska kunskapsproduktion. Forskningens och forskningspolitikens samtidiga expansion i det neutrala Sverige har däremot tolkats som en väsentligen civil angelägenhet, pådriven av välfärdsstatens behov. I polemik mot denna standardberättelse argumenterar redaktörerna till föreliggande antologi för att militära intressen spelade en central, periodvis helt dominant roll även i en svensk kontext. Under efterkrigstidens första decennier spenderades här avsevärt större summor på militär forskning än på forskning, speciellt i anslutning till de svenska satsningarna på atomvapen och stridsflygplan. Till skillnad från i USA bedrevs denna typ av forskning inte företrädesvis vid befintliga universitet, utan vid nybildade organisationer som Försvarets forskningsanstalt (FOA) och det halvstatliga AB Atomenergi, därtill vid en rad mindre institutioner. Redaktörerna väljer här den sammanhållande metaforen *det dolda universitetet*. Samtidigt förekom en omfattande kunskapsspridning därifrån till de traditionella universiteten, liksom till det övriga samhället. Den militära forskningens betydelse har således underskattats, både kvantitativt och kvalitativt.

Redaktörernas inledning följs av två metodologiskt innovativa bidrag, som understödjer ovanstående teser med siffror. Per Lundin och Johan Gribbe har med framför allt statsverkspropositionen som underlag undersökt de statliga forskningsanslagen från senare delen av 40-talet till början av 70-talet. De konstaterar att

”icke-akademisk forskning” var den enskilt största mottagaren under perioden – en kategori som i sin tur dominerades av militär forskning. Per Lundins och Niklas Stenlås efterföljande bidrag följer forskarna snarare än pengarna. Via en kartläggning av sammantaget 91 FOA-skolade forskares senare befattningar inom exempelvis näringslivet, akademien eller staten poängteras att den militära forskningen knappast var någon sluten, hemlig sfär. Tvärtom var den ofta en sprängbräda till en civil karriär. De karriärvägar som skymtar förbi i undersökningen är fascinerande, och skulle med fördel kunna ägnas mer fördjupande studier, gärna med fokus på hur erfarenheterna av militär forskning formade senare åtaganden. Jag vill nämligen hävda att författarnas prospografiska metod, i motsats till vad de själva antyder, inte säger särskilt mycket om *hur* eller *varför* kunskap cirkulerade, även om den för all del låter oss ana *att* så skedde.

Mer kvalitativt inriktade fallstudier är å andra sidan vad övriga antologibidrag kretsar kring. En viktig fråga gäller den militära forskningens inflytande på övrig forskning, liksom på det svenska samhället i stort. Som tolkningsram väljer redaktörerna det från amerikansk forskning inlånade begreppet *militarisering*, vilket definieras som ”en process där militära hänsyn koloniserar den civila världen” (s. 19). Två av bidragen får också sägas visa på just detta. Thomas Kaiserfeld analyserar de långsiktiga forskningspolitiska effekterna av den tidiga efterkrigstidens mycket omfattande satsningar på civil och militär atomforskning. Han pekar på att den så kallade svenska linjen skapade en bestående slagsida åt atom- och kärnfysik inom svensk fysik, även flera decennier efter det att planerna på ett svenskt atomvapen skrotats på 60-talet. Ett skäl var att atomsatsningarna medfört kostsamma investeringar i teknisk apparatur på lärosäten och forskningsinstitutioner runt om i landet. Ett annat var att professurer och övriga forskningstjänster var så pass

snävt utformade att övriga forskningsfält och synsätt utestängdes. Julia Ravanis undersöker i sin tur etableringen av datacentralen *OZ* i Stockholm i slutet av samma decennium. *OZ* delades av FOA, Stockholms universitet och Kungliga Tekniska högskolan (KTH). Ravanis understryker att den förstnämnda aktören hade ett klart försteg i det att man inlett en satsning på datorer redan under 50-talet, samtidigt som man också kunde hänvisa till den egna forskningens sekretessbehov. Den gemensamma datacentralen utformades således efter militära intressen, ofta på tvärs mot akademikernas önskemål.

Övriga tre bidrag visar samtidigt att militarisering knappast var ett entydigt fenomen. Förvisso kom den militära forskningen att omfatta allt fler vetenskapliga discipliner under efterkrigstidens lopp, men detta medförde också påverkansprocesser i motsatt riktning. Eric Bergelins bidrag handlar om hur statsvetare och ekonomer enrullerades i FOA:s verksamhet under 50- och 60-talen, inte minst för att prognostisera internationella och geopolitiska utvecklingslinjer. Bergelin argumenterar övertygande för att effekterna av detta var bitvis oförutsägbara och paradoxala, oavsett vilka de ursprungliga syftena var. Ett exempel är de samhällsvetenskapliga studiegrupper vid Utrikespolitiska institutet (UI) som FOA inrättade och finansierade i början av 60-talet. Flera personer i grupperna var parallellt engagerade i den svenska sektionen av Pugwashrörelsen, grundad 1964, och bidrog vid samma tid även till formeringen av fredsforskning som akademisk disciplin. Ett annat exempel är nationalekonomerna Ingemar Ståhl, Bengt-Christer Ysander och Lennart Grape, som vid samma tid gick från FOA till försvarsdepartementet, där de sedermera fick betydande inflytande över 1968 års försvarsbeslut. På tvärs mot den militära sakkunskapens linje förordade trion en åtstramning av försvarsutgifterna – med stöd av analysmetoder som ursprungligen skapats för militära syften.

Samma dubbelriktade påverkan förekom i discipliner som psykologi och pedagogik, vilket står i fokus för Fredrik Bertilssons bidrag. En särskilt viktig aktör i sammanhanget var pedagogikprofessorn Torsten Husén, som under 40- och 50-talen också hade ett betydande intresse för militärpsykologi och psykologisk krigföring. Husén arbetade på Centrala värnpliktsverket och Krigshögskolan, var medförfattare till en lärobok i militärpsykologi och medverkade som expert i Försvarets personalbehandlingsutredning. Utredningen kom att ligga till grund för etableringen av Militärpsykologiska institutet (MPI) 1955. I dessa sammanhang betonade Husén ständigt vikten av ett mindre hierarkiskt och lydtnadsbaserat försvar, i samklang med ett modernt, demokratiskt samhälle.

Bertilsson har också, tillsammans med Camilla Eriksson, författat antologins sista bidrag, som handlar om hur beredskapsforskningen under 70- och 80-talen breddades från renodlade krigsscenarioer till att också beakta riskerna för en nationell försörjningskris i fredstid. Samtidigt som miljö- och jordbruksfrågor därmed blev militära angelägenheter understryker Bertilsson och Eriksson att kunskapsutvecklingen på området väsentligen skedde inom civila institutioner. Genom sitt intresse för fredstida sårbarhet blev Försvarets maktens aktörer en del av ett nätverk där bland andra även Kemicentrum i Lund, Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU), Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien (KSLA) och Sekretariatet för framtidsstudier ingick.

Sammantaget är *Det dolda universitetet* en intresseväckande och anmärkningsvärt sammanhållen antologi, där alla inblandade tydligt förhåller sig till den tes som formulerats inledningsvis, för övrigt inte utan en viss polemisk udd. Detta ska ses mot bakgrund av att en eller flera av redaktörerna står som författare eller medförfattare till fyra av bokens åtta bidrag, men stringensen vittnar också om att utförliga gemensamma diskussioner ligger bakom slutprodukten. På det empi-

riska planet består bokens stora förtjänst i att lyfta fram en negligerad aspekt av det svenska forskningslandskapet framväxt och expansion under efterkrigstiden, samtidigt som den också lyckas visa på militariseringens komplexitet. Det som å ena sidan kan framstå som ett slags vetenskaplig snöbollseffekt, där nya ämnen och discipliner hela tiden adderades till den militära forskningen, medförde å andra sidan också att den senare blev mottaglig för civila perspektiv.

Med tanke på detta menar jag att antologin hade vunnit på en något mer nyanserad begreppsapparat. Begreppet militarisering är inte fel i sammanhanget, men det som skildras i boken kan inte *enbart* förstås som en kolonisering av civila forskningsinriktningar och samhällsområden. Ett begrepp som Sheila Jasanoffs *co-production*, eller samproduktion, må vara väl använt vid det här laget, men hade onekligen passat väl in också i föreliggande studie. I anslutning till ett sådant begrepp hade man också kunnat resonera mer om de civila aktörernas rent materiella drivkrafter. Givet vilka summor som stod på spel fanns det uppenbart mycket att vinna på att låta den egna forskningen eller disciplinen militariserats, och hävda dess relevans för Försvarets maktens intressen. I enstaka fall finns också en tendens till att militariseringsbegreppet används något slentrianmässigt, på ett sätt som inte gör innehållet rättvisa. Underrubriken till Bertilssons bidrag lyder exempelvis "Den psykologiska forskningens militarisering", samtidigt som han visar att det också hade funnits fog för att tala om en psykologisering av den militära forskningen. Slutligen hade jag gärna sett mer utförliga reflektioner om militariseringens långsiktiga konsekvenser. Trots allt fastslås inledningsvis att "[p]eriodens satsningar på militär forskning präglade det svenska forskningssystemet långt efter det att satsningarna upphört" (s. 34), men det är endast Thomas Kaiserfelds bidrag som i någon utsträckning rör sig bortom det kalla kriget.

Dessa är emellertid randanmärkningar från en läsare som på det stora hela imponerats, och möjligen blivit något bortskämd, av att läsa ett väldisponerat och empiriskt nydanande forskningsarbete.

Karl Haikola

Weaving it Together: Histories of the Textile Industry in Sweden and International Perspectives

Pål Brunnström & Simon Sirenus Frohlund (red.)

Malmö universitet, 2025, 291 sidor

Antologin *Weaving it Together* består av ett inledande kapitel samt nio vetenskapliga uppsatser om svensk textilindustri ur ett historiskt perspektiv med fokus på bomull och internationella kontakter. Tidsspannet är stort och uppslagen många. Läsaren kan fördjupa sig i det sena 1700-talets spinneriarbete och i bomull som konsumtionsvara kring sekelskiftet 1800, om råvaruförsörjning, teknikutveckling, ledarskap och infrastruktur, kredithantering samt barns arbete och lek vid svenska textilfabriker under 1800-talets andra hälft och om insamling av textilarbetarminnen under 1900-talet och fabriksbyggnader som källa om kvinnliga textilarbetare. Innehållsmässigt är boken rik och tillsammans bidrar uppsatserna till ny kunskap och tänkvärda perspektiv. Här vill jag särskilt framhålla tre empiriskt omfattande undersökningar, nämligen Per Forsbergs studie av krediter som sociala överenskommelser vid Rydboholms textilfabrik i slutet av 1800-talet, Christina Dacklings undersökning av bomullsplagg i bouppteckningar från Karlskrona kring sekelskiftet 1800 samt Malin Nilssons och Mats Olssons undersökning av arbete, arbetare och arbetsorganisation vid Herman Krutmeijers Strump- och stoff-fabrik i Malmö i slutet av 1700-talet.

Antologin motiveras med bomullens stora betydelse för Sveriges industrialise-

ring och att tidigare studier varit nationellt isolerade, det vill säga inte tagit hänsyn till att svensk textilindustri "formats av processer och omständigheter som är internationella till sin omfattning" (s. 7). Lennart Schöns studier om svensk textilindustri ges som exempel på metodologisk nationalism och som förklaring till varför antologin är angelägen. Behovet av att återvända till den svenska textilindustrin som forskningsfält motiveras ytterligare med hänvisningar till framväxten av ett globalhistoriskt forskningsfält och särskilt kritiken av ett eurocentrisk historieperspektiv. Här nämns verk av Sven Beckert, Walter Johnson och Edward Baptist, som i början 2010-talet framhöll betydelsen av slavproducerad bomull i utvecklingen av industriell kapitalism. Giorgio Riello utgör exempel på en globalhistoriker som gjort upp med bomullsforskningens eurocentriska och kolonialt präglade synsätt. Uppkomsten av ny svensk historieforskning med intresse för landets koloniala historia och arv anges som ytterligare en motivering till antologin.

En antologi kan ses som en samlingsplats för olika undersökningar och perspektiv kring ett gemensamt tema. *Weaving it Together* är dock en svår nöt att knäcka eftersom det finns en tydlig diskrepans mellan introduktionskapitlet och antologin som helhet. Till skillnad från de enskilda bidragen som till stora delar är tydliga med vad som ska undersökas, varför och hur, framstår introduktionen som vag och något stursk. I introduktionen förklarar redaktörerna Pål Brunnström och Simon Sirenus Frohlund att boken är ett resultat av en workshop med namnet "Weaving it Together – The Textile Industry in Sweden and its International Connections 1800–1990". Här hade redaktörerna kunnat göra en poäng av det långa tidsspannet, som sträcker sig från det tidiga 1800-talets amerikanska slaveekonomi och transatlantiska bomullshandel till det sena 1900-talets utflyttade klädtillverkning till tidigare kolonier i Sydostasien. Men, som det visar

sig längre fram, har de globala och koloniala perspektiven bara en framträdande roll i ett av bidragen. Tidsperioden 1800–1990, som nämns i introduktionen, är inte riktigt relevant sett till antologibidragen. Här behandlas i huvudsak 1800-talets andra hälft med två avstickare till sent 1700-tal respektive till 1900-talets efterkrigstid.

Introduktionen ger intryck av att redaktörerna arbetat under tidspress. Riellos omfattande studier där han vänder på perspektivet och förklarar Europas tidiga bomullsmanfakturer som möjliga först efter sekler av *the Indian apprenticeship* borde ha kvalat in till en större plats i inledningen liksom bomullsgiganterna Maxine Berg och Beverly Lemire. Det som beskrivs som en ny gren av svensk historieforskning preciseras inte närmare, vad är nytt med den och vilka är historikerna? Redaktörerna har gjort det lätt för sig genom att hänvisa till en artikel, "Svensk kolonialism, Sverige och kolonialism eller svenskar och kolonialism?" av Gunlög Fur och John L. Hennessey i *Historisk tidskrift* (2020), istället för att nämna enskilda forskare inom fältet för kolonialism och globalhistoria, som till exempel Lisa Hellman och Hanna Hodacs, Klas Rönnbäck, Fredrik Thomasson och Holger Weiss. När det gäller framväxten av svensk textilindustri med ett särskilt fokus på bomull, finns fler studier än Schöns, till exempel Pernilla Jonssons avhandling *Marknadens väv: Svenska mekaniserade bomullsväverier i distribution och försäljning 1850–75* (2000).

Redaktörerna är tydliga med att antologin syftar till att bidra med internationella perspektiv på svensk textilindustri med ett särskilt fokus på råvaran bomull. Bomull och internationella förbindelser är dock inte två genomgående teman, vilket inte vore ett problem om inte introduktionen pekade i den riktningen. Redaktörerna upplyser förvisso läsarna om att alla bidrag inte berör internationella förbindelser och uppmuntrar till läsning utifrån begreppen *the international*, *the global* och *the colonial*.

Med tanke på att introduktionen ringar

in en forskningslucka med motivering att tidigare forskning brustit hade det varit fint med förklarande resonemang, konkreta exempel och fler än fyra referenser. Här tänker jag särskilt på begreppen nationellt isolerade studier och metodologisk nationalism. Redaktörerna hänvisar till Silke Neunsingers artikel "Cross-over! Om komparationer, transferanalyser, histoire croisée och den metodologiska nationalismens problem" i *Historisk tidskrift* (2010), men vad problemet metodologisk nationalism innebär inom fältet för svensk textiltillverkningshistoria och hur det kan tacklas diskuteras inte på djupet. Och vad är det som gör Schöns avhandling *Från hantverk till fabriksindustri: Svensk textiltillverkningshistoria 1820–1870* (1979) till ett bra exempel på metodologisk nationalism? Det förklaras inte i introduktionen, men väl i redaktörernas eget bidrag "A Thread in the Colonial Web. Malmö Cotton Textile Industry 1855–1872". Bidraget följer direkt efter introduktionen och det går inte att bortse från att introduktionen bygger på redaktörernas antologibidrag. Här framstår Schöns betonande av inhemska faktorer och den inhemska efterfrågans betydelse för svensk textilindustri som ett rött skynke, ty "[t]he textile industry that initiated Swedish industrialisation may have produced for a domestic market, but the raw commodity itself and then circumstances that enabled its favourable use were, in fact, linked to and contingent upon what Schön refers to as events outside of Swedish borders." Men det ena utesluter väl inte det andra? Utbud och efterfrågan kan väl studeras oavsett om råvaran är inhemsk eller importerad? Ursprung, tillgång och pris, som är nära relaterat till kostnaden för arbetskraft, har naturligtvis betydelse för både utbudet och efterfrågan, men när det gäller bomull var det relativt låga priset en av flera faktorer. Bomullfibern hade egenskaper som gjorde tyget eftertraktat. Fibern var slitstark och därmed lämplig för industriell tillverkningshistoria, tyget blev mjukt, lätt och hade ett fint fall, och sist, men inte minst, fiberns förmåga

att uppta färg gav klara kulörer och skarpa tryck som var tvätthärdiga.

En sista reflektion: Varför är boken i huvudsak skriven på engelska och varför är fyra av bidragen skrivna på svenska? Samtliga undersökningar utgår från svenska förhållanden och flera av bidragen tycks skrivna för en läsekrets med grundläggande kunskaper om Sveriges geografi och industrialiseringsprocess. Den negativa kritiken rör uteslutande antologin som form och ramverk. En antologi som bygger på en workshop om svensk textilindustri får vara spretig. Uppsatserna i *Weaving it Together* hade varit värda en genomarbetad och mer ändamålsenlig introduktion. De enskilda texterna bidrar med ny kunskap och tänkvärda perspektiv och är absolut läsvärda och användbara.

Marie Ulväng

Avhandlingar

Att skola entreprenörer: Ung Företagsamhet och den svenska skolans omvandling 1980–2011

Evelina Kallträsk

Lunds universitet, 2025, 282 sidor

Hur går det till när viss typ av kunskap görs eftersträvnsvärd och värdefull? En arena där striden om kunskapens värde utspelas är skolan, som inte sällan förväntas lösa samhällsliga problem genom att införa nya inslag på schemat. Evelina Kallträsk's avhandling i historia diskuterar hur en extern aktör – Ung Företagsamhet – etablerades inom svensk utbildning från 1980-talet och framåt. Fokus för undersökningen är en typ av förmågor – företagande och entreprenörskap – som inte självklart har förståtts i termer av kunskap, vilket reser intressanta frågor om hur och varför något betraktas som legitimt undervisningsinnehåll. Hon visar hur verksamheten gradvis fick en position

inom svensk skola, särskilt på gymnasiet där elever startat egna företag inom ramen för undervisningen. Undersökningen sträcker sig från introduktionen av Ung Företagsamhet på gymnasiet under 1980-talet via ett 1990-tal då verksamheten expanderade och vidare in i 2000-talet då entreprenörskap skrevs in i skolans läroplaner. Inledningsvis var verksamheten kontroversiell. I en tid präglad av konflikt mellan arbete och kapital betraktade många Ung Företagsamhet som dold näringslivspropaganda. En massmedial debatt uppstod som samtidigt bidrog till att skapa kännedom om det nya konceptet. Efterhand kom kritiken att tystna, samtidigt som verksamheten spred sig över landet. Efter en blygsam start ökade anslutningen kraftigt under 1990-talet. Under läsåret 99/00 deltog 10 000 ungdomar i UF:s utbildningsprogram.

Kallträsk placerar avhandlingen i skärningspunkten mellan kunskaps-, utbildnings- och barndomshistoria. På ett övergripande plan är detta en lyckad positionering som på ett tydligt sätt ramar in det specifika för den studerade verksamheten. Givet att det är entreprenörskap som står i fokus, och inte exempelvis traditionella skolämnen med bas i vetenskapliga discipliner, förflyttas dessutom den kunskapshistoriska blicken till domäner som ligger på ett betydande avstånd från den vetenskapshistoriska kontexten. Avhandlingen demonstrerar på så sätt att kunskapshistoria överlappar med olika kunskapssammanhang. En av utmaningarna med detta breda angreppssätt är att göra avvägningar om vilken kontext som bör inkluderas och vilken tidigare forskning som bör tas med. Kallträsk kontextualiserar sina resultat väl, och diskuterar såväl hur samhällets som skolans utveckling förklarar hur Ung Företagsamhet kom att få en stark ställning i skolan. Stundtals kunde den utbildningshistoriska kontexten ha varit mer fyllig. Inte minst gäller detta 1980-talet, som för gymnasieskolans del var ett intressant skede. Gymnasieskolan

fortsatte visserligen att arbeta utifrån 1971 års läroplan, men under ytan pågick en livlig diskussion om dess framtida karaktär. 1981 presenterades exempelvis en gymnasieutredning, som bland annat föreslog att tre veckors praktik per år skulle införas i hela gymnasieskolan, även på teoretiska linjer. Utredningen, som inte nämns i avhandlingen, exemplifierar att ambitionen att närma skolan till arbetslivet – att göra skolan mindre skollik – hade en stor spridning i samtiden. Utredningens radikala förslag visar på en kontext som Ung Företagsamhet var del av, vilket också reser frågan om hur vi teoretiskt kan förstå den typen av utbildning som rör sig mellan skolan och samhället.

Kallträsk arbetar med begrepp som är välbekanta från den kunskapshistoriska miljön i Lund, men genom sitt empiriska fokus på en särskild typ av kunskapsinstitution använder hon sig även av andra begrepp som riktar fokus mot kunskapens villkor inom en skolkontext. Kallträsk menar att framväxten av Ung Företagsamhet kan förstås som ett exempel på *educationalization* eller pedagogisering, det vill säga försöket att lösa samhällsliga problem med hjälp av utbildning. Begreppet är förtjänstfullt eftersom det fångar upp samspelet mellan den samhällsliga kontexten och utbildningstrender. Inte minst visar det sig att kriser på arbetsmarknaden upprepade gånger spelat en roll i detta fall. Samtidigt har begreppet en viss vaghet: vilken typ av utbildning är det egentligen som förväntas lösa samhällsliga problem? Inom ramen för grund- och gymnasieskolan går det att urskilja två distinkta modeller varmed Ung Företagsamhet etableras: dels i form av att elever i gymnasiet driver egna företag, dels genom ett mer traditionellt skolinriktat innehåll i grundskolan. Spänningen mellan dessa två utbildningsformer skulle kunna användas för en teoretisk utveckling av begreppet pedagogisering, där hänsyn tas till variationen i undervisningspraktiker. När elever startar egna företag kan det ju på ett sätt betraktas både som en

pedagogisering och som en sorts avpedagogisering, givet att skolans traditionella sätt att arbeta tonas ned.

Ett annat begrepp som Kallträsk använder är *the grammar of schooling*, den typ av underförstådda strukturer som styr vad en "riktig" skola är, analogt med hur grammatik styr språket. Hit räknas sådana beståndsdelar som årskurser, klassrum och ämnesindelning. Detta begrepp har ofta använts för att förstå skolans tröghet och varför utbildningsreformer misslyckas, eller för att precisera hur det går till när ett nytt inslag trots allt lyckas att etablera sig i skolan. Kallträsk visar exempelvis hur Ung Företagsamhet inledningsvis misslyckades med att etablera sig i grundskolan, men att man genom att sedermera anpassa sig till skolans grammatik lyckades bättre.

Pedagogisering och skolans grammatik är begrepp som sammantaget kompletterar varandra eftersom de pekar på två motsatta mekanismer för skolans omvandling. Medan pedagogiseringen bidrar till att stimulera behovet av en viss typ av kunskap eller kunskapsirkulation, är skolans grammatik en mer konservativ kraft. De två begreppen fångar på så sätt en motsägelsefullhet, en kombination av "gas" och "broms" i spelet om skolans och kunskapens förändring. Även om begreppen är utvecklade för att förstå kunskap inom en skolkontext bidrar de till en mer generell förståelse för hur och när kunskap cirkulerar.

Avhandlingen har många förtjänster. Dess fokus på en extern aktör utan tidigare förankringar i skolvärlden uppmärksammar hur det kan gå till när en traditionstyngd kunskapsarena kan transformeras. Den typen av aktörer har tidigare forskning endast ägnat begränsat intresse, kanske för att de traditionellt haft en mer begränsad roll. Men i en mer marknadiserad och decentraliserad skola kan dessa aktörer, som varken kan kopplas till den statliga styrningen eller till positioner underifrån, få en ökad betydelse. Ett annat värde är fokuseringen på ett kunskapsinnehåll som inte

är strikt avgränsat till ett enskilt skolämne, vilket skiljer studien från många andra skolhistoriska undersökningar. Vidare är det en mycket välskriven och väldisponerad text, och med väl valda illustrationer. Greppet att kombinera kunskaps-, utbildnings- och barndomshistoria är värdefullt och borde stimulera till efterföljare.

Joakim Landahl

Vad gör museipedagogen och föremålen med historien? Historieundervisning på fyra kulturhistoriska museer 2015–2017
Madeleine Larsson

Linköping university, 2025, 393 sider

I denne afhandling kortlægger og analyserer Madeleine Larsson (ML) 10 udvalgte museums pædagogers undervisning af gymnasieelever på 4 forskellige museer. Det er en afhandling, der er baseret på kvalitative metoder, og den har sin styrke i sit grundige empiriske undersøgende arbejde af museums pædagogers praksis. Netop fokus på museums pædagogernes arbejde er et underbelyst emne i museums pædagogikken.

I kvalitative analyser er udvalgs kriterierne for den valgte empiri helt centralt. ML har valgt centralmuseerne Armémuseet og Medelhavsmuseet i Stockholm, et regionalt museum, Östergötlands museum, samt et universitetsmuseum, Historiska museet vid Lunds universitet ud fra kriterier om:

1. Organisatorisk variation.
2. Variation i undervisningens historiske tidsperioder.
3. Variation i museernes materialetyper.
4. Forankring af museums undervisningen til skolens styredokumenter (Östergötlands museum, Medelhavsmuseet, Armémuseum) eller skræddersyede til skolernes behov (Lund).

I kraft af sit seriøse arbejde samt bredden i sin dataproduktion, bidrager ML med

repræsentativ ny viden om museums undervisning og museums pædagogik.

I et indledende kapitel præsenteres en figur kaldet *Museididaktisk tetraeder*, som fungerer som en tilbagevendende reference gennem afhandlingen. Hvor en sædvanlig didaktisk trekant tegnes ved at placere 1) lærer, 2) elev og 3) fagligt indhold i hvert sit hjørne, pointerer Madeleine Larsson med sit tetraeder, at der er et væsentligt fjerde hjørne i museums undervisning, nemlig museums materialet i form af genstande, tableauer m.m. Det særlige ved historieundervisning på museer er muligheden for at inddrage materialiteter i undervisningen.

Larssons studie undersøger således ikke selve udstillingerne, eller gymnasielærernes forberedelse eller efterbehandling af undervisningen, ej heller elevernes udbytte af undervisningen, men zoomer ind på analyser af museums pædagogernes praksis i konkrete undervisningssekvenser og rejser følgende spørgsmål:

1. Vilka museimaterial (föremål och scener) inkluderas av museipedagogerna och hur brukas materialet i historieundervisningen?
2. Vilket ämnesinnehåll (aktörer och perspektiv) inkluderas av museipedagogerna och hur brukas detta innehåll i historieundervisningen?
3. Vilka likheter och skilnader gällande urval och behandling av undervisning stof – museimaterial och ämnesinnehåll – förekommer i historieundervisning på olika museer och hur kan de förstås i relation till varierade materiella villkor?

Afhandlingens tre problemformuleringer lægger i overvejende grad op til redegørende kortlægninger og analyser. Spørgsmålene kan besvares ved at undersøge *hvad* og *hvordan* museums pædagogerne underviste og i mindre grad *hvorfor*. Dermed får vi ikke tykke beskrivelser af museums undervisningen med inddragelse af museums pædagogernes egne ord for og refleksioner over deres praksis.

Jeg ser afhandlingens tre problemfor-

muligheder i forlængelse af f.eks. Axelsson, *En Meningsfuld Historie* (2009) og Boritz, *Museumsdidaktik* (2012) forskning. De påviste ligeledes, at museums-pædagoger har et betydeligt frirum i deres undervisningspraksis både i forhold til hvilke elementer i en udstilling, de valgte at inddrage i deres undervisning (spørgsmål 1) og i vægtningen af selve undervisningsindholdet (spørgsmål 2 og 3).

Et af MLs hovedfund er ligeledes, at museums-pædagoger har en udbredt autonomi i deres undervisning:

Resultatet pekar på att det är museipedagogen som är den överordnad och museimaterialet som är underordnat i relationen mellan dem båda och att det således är museipedagogen som först och främst formar ämnesinnehållet (s. 335).

I afhandlingen dokumenteres denne påstand grundigt. Jeg opfordrer til at læse på tværs af afhandlingen og nyde ML's analyse af museums-pædagogen Eratos mangfoldige brug af forkortninger og referencepunkter i undervisningen. Med udgangspunkt i et maleri – *Aslög modtager Eriks armring* af August Malmström – påviser ML, hvordan Erato tager gymnasieeleverne med på en lang rejse i tid og rum. (I kapitel 5,3 kortlægges udstillingen, og analysen ses i kapitel 8, eksempel 4.)

Men *hvorfor* underviser Erato på den måde?

Og er det et problem?

I sin konklusion reflekterer ML over dette, og det er mit indtryk, at hun mener, at der er et problem. Hun påpeger således, at museums-pædagoger ikke har samme akademiske baggrund, og at relevante styredokumenter for museernes pædagogiske arbejde er formulerede i generelle og upræcise termer, og at I modsætning hertil har historielærere i kraft af en professionsuddannelse en fælles terminologi samt statslige styredokumenter, der angiver centrale indholdselementer og bedømmelseskriterier.

Det er muligt ML har ret i, at museums-pædagogers autonomi kan være et

problem, men fordi ML's problemstillinger ikke er problematiserende, mener jeg ikke, at ML har belæg for sin påstand i afhandlingens analyser. Ja, museums-pædagogernes kaster sig ud i mange fortællinger, men hvorfor og hvordan er det et problem?

Vi kunne forsøgsvist forudsætte det modsatte, nemlig at diversitet og åbne rammer giver museums-pædagogen positive mulighedsrum. Den norske historiedidaktiker Erik Lund, har i en udgave af sin *Historiedidaktikk* (2006) for eksempel argumenteret for, at den gode historielærer har et ståsted udenfor lærebogen. Betragter vi en museumsudstilling som museums-pædagogens 'lærebog', kan vi både ud fra en historiedidaktisk og en læringsteoretisk position argumentere for, at museums-pædagogens selvstændige anvendelse af museets udstillinger er en forudsætning for god undervisning.

Selvom der ikke er plads til at udbyde argumenterne her, vil jeg ligeledes påpege, at det i høj grad er til diskussion, om det er præcise angivelser af fagligt indhold og bedømmelseskriterier i styredokumenter, der sikrer god undervisning både på museer og i skolen. Læs f.eks. Biesta for et internationalt perspektiv, og i Danmark har vi siden 2009 haft en obligatorisk historiekanon med 30 emner, uden at der er påvist tegn på, at det har højnet historieundervisningen.

I forhold til museumsundervisningens indhold foretager ML systematiske kortlægninger af repræsentationer i undervisningens indhold, og hun kan dokumentere tydelige bias i forhold til mandige aktører fremfor kvinder og øvre sociale lag fremfor mellem og nedre lag i museumsundervisningen. Det er desværre forudsigelige, men ikke desto mindre særdeles væsentlige fund.

I kraft af sit arbejde med en komplekse empiri, har ML udviklet flere analyse-redskaber, der også fremover vil kunne anvendes til at analysere museums-pædagogers undervisning. Et tetraeder er allerede nævnt, men jeg vil også fremhæve MLs gode bud på rammeværk for:

- Museumsmaterialer i undervisningen: Autentiske föremål, Repliker, Fasimiler, Utställningsprodukter;
- Museumsundervisningens indhold, selektive traditioner og historiske forkortninger i forhold til at kategorisere historiske aktører: Køn (kvinder, mænd), navngiven/unavngiven, historisk/ikke-historisk person, socialt lag (øvre, mellem og lavere lag), referentiel/symbolsk brug;
- Historiebrugsundersøgelser i museumsundervisning inddelt i fire kategorier: 1. *Identitetsrelateret bruk.* 2. *Kunskapsgenererende og verificerende bruk.* 3. *Emancipatorisk og kritisk granskende bruk.* 4. *Indlevelsesorienteret og levandegørende bruk.*

Disse analytiske rammeværker er et resultat af MLs etnografisk inspirerede, abduktive arbejdsprocesser, som både har været informeret af teori og empiriske data. Hvis vi tager ML's rammeværk for historiebrugsundersøgelser af museumsundervisning som eksempel ses, at ML er gået selvstændigt til værks i sit teoretiske arbejde, nogle ville måske sige eklektisk, og har sammensat sit bud på fire typer historiebrug med inspiration hovedsageligt fra Karlsson, Rösen, B.E. Jensen og Kayser Nielsen. Den eklektiske tilgang ser jeg som et kreativt, selvstændigt arbejde, idet ML's fire kategorier forekommer mig at være velvalgte og et godt bud på et analytisk rammeværk til museumspædagogers undervisningspraksis. Men det er problematisk, at ML i kap. 6 ikke anvender rammeværket, men blot introducerer det som rudimentært (s. 137), og i sine analyser supplerer de oprindelige fire kategorier med en stribe andre kategorier af historiebrug inspireret af de enkelte empiriske eksempler. Kunne man forestille sig, at det ville have styrket studiets generaliserbarhed, hvis analysen i kap. 6 ikke i så høj grad var styret af empirien?

Studiet har været længe undervejs, hvor er det godt, at resultaterne nu er tilgængelige for alle.

Margit Eva Jensen

När svensk tekoindustri konkurrerades ut: Arbetsgivarorganisationer inför föränderliga marknadskontexter 1955–1995

Susanne Berghofer

Stockholms universitet, 2024, 221 sidor

Susanne Berghofers avhandling tar sig an den svenska textil- och konfektionsindustrins nedmontering under 1900-talets andra hälft utifrån ett arbetargivare- och branschperspektiv. Förloppet konkretiseras med uppgifter om antalet anställda och antalet industrier inom textil och konfektion (teko) 1950 och 1995. Under den perioden minskade branschen med närmare 114 000 personer och 1 600 fabriker till strax över 10 000 anställda och 300 fabriker. Förändringen förklaras i huvudsak med ökad import av tekovaror från låglöneländer till följd av ökad europeisk marknadsliberalisering och Sydostasiens integrering i världsekonomin. Berghofer tecknar den svenska ekonomin utifrån den så kallade Rehn–Meidner-modellen, vilken prioriterade export, låg inflation, hög sysselsättning och utjämning av lönenivåer. Sveriges höga löneläge och solidariska lönepolitik, som förhindrade företagen från att konkurrera med lägre löner, ledde till att konfektionsbranschen etablerade tillverkning utomlands. Berghofer beskriver hur decimeringen av inhemsk tekoindustri intensifierades med tillkomsten av EEG 1957 och EFTA 1960.

Mot bakgrund av tidigare studier, i synnerhet Kristoffer Jensens och Carina Gräbackes, formuleras syftet ”att undersöka hur den svenska tekoindustrins arbetsgivare begripliggjorde och hur de agerade på de genomgripande förändringar industrin genomgick under perioden 1955–1995” (s. 9). Särskild vikt läggs vid förändrade marknadsförutsättningar förknippade med Rehn–Meidner-modellen och Sveriges integrering i världshandeln. Berghofer preciserar att hon vill studera företagets och branschens förmåga att ta tillvara på

nyttillkomna möjligheter (s. 27). I tidigare studier beskrivs den svenska tekoindustrin som protektionistisk och konservativ. Berghofer vill undersöka om branschens agerande kan nyanseras genom att fokusera på tekoföreträdarnas begripliggörande av marknadskontexten.

Forskningsfrågorna omfattar hur tekoindustrin begripliggjorde efterkrigstidens föränderliga marknadskontexter, vilka berättelser de skapade och kommunicerade, hur de agerade och hur branschlojaliteten förändrades. Det centrala begreppet begripliggörande definieras som förmågan "att förvandla en given omständighet till en situation vilken begripliggörs explicit genom ord vilka blir till en språngbräda för ett efterföljande agerande" (s. 52). Förvandlandet innefattar subjektiva upplevelser och analyser av dåtid och nutid samt därpå skapade förväntningar.

Betydelsen av då- och nutid länkas samman med Michael Porters teorier om konkurrenskrafter och affärsstrategier. Centralt är att kontinuitet och stabilitet liksom förändring och anpassning både kan vara vägen till framgång och misslyckande. Spårbindenhet kan vara en lyckad strategi, men den kan också verka hindrande. Ett säkrare väg till stärkt konkurrenskraft ryms i begreppet dynamiska förmågor, som innebär ständig förnyelse i mötet med förändrade marknadskontexter.

Berghofer vänder sig till Karl Polanyis för att teckna tekoindustrins marknadsförutsättningar. Spänningsfältet mellan expansion av marknadsekonomi och samhällets dämpande respons på densamma kallar Polanyis för "den dubbla rörelsen". Under 1900-talets andra hälft hade den dubbla rörelsen fått en global och geografisk ojämn utveckling. För svenska tekoindustrier var det, i enlighet med den kapitalistiska marknadsekonomin, logiskt att flytta sin produktion till länder med billigare arbetskraft. Berghofer betraktar den europeiska tekoindustrins transformation från inhemsk till utflyttad som ett exempel på det Joseph Schumpeter kallar "kreativ

förstörelse", det vill säga en fortgående industriell process där äldre strukturer ersätts med nya (s. 39).

För att undersöka hur företrädare för den svenska tekoindustrin begripliggjort och agerat på marknadens förändringar använder sig Berghofer av dokument som ger insyn i branschens interna diskussioner. Dit hör cirka 1 800 styrelseprotokoll från arbetsgivarorganisationerna Textilindustriförbundet och Konfektionsindustriförbundet, från och med 1979 det gemensamma förbundet Teko, samt branschorganisationerna Textilrådet och Konfektionsindustriföreningen, omkring 370 nummer av branschtidskriften *Textil och konfektion*, ett 50-tal pressmeddelanden och samt drygt 100 artiklar i dagspressen. Valet att använda berättarperspektivet som metod motiveras med att den fokuserar både på vad som förmedlas och hur det förmedlas. Tillvägagångssättet möjliggör för Berghofer att komma åt hur branschen förstått, kommunicerat och motiverat sina ageranden.

Källmaterialet ligger till grund för fyra empiriska kapitel med tonvikt på centrala händelser. I tur och ordning behandlas tekoindustrin inför införandet av Europamarknaderna, Sverige som medlem i EFTA, kristider, statliga ingripanden och *Made in Sweden* samt Tekos ja till EU.

Till avhandlingens viktigaste bidrag till forskningen räknar Berghofer resultatet att Teko argumenterade för Sveriges medlemskap i EEG redan i slutet av 1950-talet. Teko hyste förhoppningar om att EEG skulle ge den europeiska marknaden ett bättre skydd mot låglöneländer. Berghofer menar också att synen på branschen som konservativ bör nyanseras och att branschen upplevde sig mer övergiven av staten än tidigare studier visat. Parallellt med att staten stöttade branschen ekonomiskt, uppmuntrade den av solidariska skäl till utlandsetableringar. Synliggörandet av konflikten mellan Tekoindustrierna och branschorganisationen Textilimportörerna, som samlade aktörer som importerade tekovaror för försäljning

i butikskedjor och varuhus, framhåller Berghofer som ytterligare ett väsentligt bidrag till forskningsfältet.

Berghofer skriver effektivt och skickligt fram forskningsläget och hur hennes avhandling både fyller en lucka och länkar i tidigare studier. Forskningsöversikten är omfattande och Berghofer är generös med referenser. Vissa studier har säkert varit viktiga vid inläsningen, men används inte aktivt i undersökningen. Teoretiska resonemang förklarar omsorgsfullt och exemplifieras med konkreta exempel. Källmaterialet är omfattande och berättarperspektivet som metod ändamålsenligt. Det är en fröjd att läsa en så välskriven och genomarbetad avhandling som Berghofers. Avsnitt och kapitel avslutas med tydliggörande sammanfattningar. Citat förklaras och texten kompletteras med figurer och tabeller om åskådliggör förändring över tid sett till anställningar samt import och export av tekovaror.

Beskrivningen av teoretiskt ramverk och centrala begrepp görs med stor noggrannhet. Att ta Polanyis till hjälp för att teckna tekoindustrins marknadsförutsättningar är klockrent. Porters koncept spårbundenhet och dynamisk förmåga är i grunden utmärkta analysbegrepp, men synkroniserar inte till fullo med Berghofers undersökning. Delvis handlar det om framställning, delvis om undersökningens avgränsning. Genom att formulera forskningsproblemet som en del av den svenska tekoindustrins nedmontering under 1900-talets andra hälft och Polanyis efterhand geografiskt ojämna världsmarknad, tenderar läsaren att ledas bort från Porters exempel på framgångsrika affärsstrategier. Redan i inledningen konstaterar Berghofer "att det var företagens affärsstrategiska historia, deras *path dependence*, som spelade en avgörande roll för förmågan att ställa om framåt. Att släppa invanda, starkt rotade strategier och anamma nya visade sig vara så svårt att det för många företag blev ogörligt" (s. 24). Den här slutsatsen skulle kunna förklara varför Porters spår-

bundenhet och dynamiska förmågor har en relativt nedtonad roll i undersökningen. Avhandlingen saknar dock inte exempel på lyckade affärsstrategier och framgångsrika entreprenörer. Textilimportörerna, de som såg möjligheten att förse svenska återförsäljare med billiga importvaror, hade kunnat lyftas fram som ett exempel på Porters dynamiska förmågor och Schumpeters entreprenörskap. Andra exempel i avhandlingen är H&M, Kappahl, Oscar Jacobson och Tiger of Sweden. Konfektionsföretagen ingår inte i den empiriska undersökningen men har en viktig roll i kontexten.

Något som hade kunnat diskuteras mer ingående är skillnaden mellan textil och konfektion. Berghofer går inte in på skillnaden i tillverkning, men påpekar att textilindustrin var mer kapitalintensiv än klädtillverkningen. Fanns det inte fler aspekter av stor betydelse? Berghofer redogör för att konfektionsindustrin gjorde poäng av att svenska kläder syddes av svensktillverkade tyger på 1950-talet, men vad hände med lojaliteten när likvärdiga tyger kunde köpas till lägre priser utomlands? Branscherna preciseras med beskrivande ord som konfektionsindustrin, konfektionsföretaget och textiltföreträdaren, men oftare används det övergripande ordet teko som prefix till industri, företag och företrädare. Många gånger verkar teko användas när det i själva verket handlar om enbart konfektion. Överlag har avhandlingen en slagsida åt konfektion.

Dessa kritiska reflektioner tar inte udden av Berghofers arbete och avhandlingens förtjänster. Berghofer genomför sin undersökning med vetenskaplig stringens och visar att hon besitter förmågan att presentera teoretiska resonemang, empiri, analys och slutsatser på ett pedagogiskt tilltalande sätt. Skildringen av branschorganisationen Textilimportörerna som motvikt till tekoindustrins företrädare är ett viktigt bidrag till forskningsfältet. Det är i kontrast med Textilimportörerna som tekoindustrins röst blir tydlig. En av avhandlingens många styrkor är att den är

skrivna i dialog med tidigare forskning och att den både bekräftar och nyanserar den stora berättelsen om svensk tekoindustri. Berghofers avhandling är ett välkommet bidrag till forskningsfältet om svensk tekoindustri.

Marie Ulväng

På samma klot? Lantbrukskunskaper i 1720-talets Sverige

Linnea Bring Larsson

Stockholms universitet, 2025, 434 sidor

Kunskaper rör på sig, men hur? Ett av kunskapshistoriens grundläggande antaganden öppnar till synes outtömliga möjligheter för empirisk forskning. I sin avhandling i historia ringar Linnea Bring Larsson in ett sådant: lantbrukskunskaper i 1720-talets Sverige. Hon undersöker vilka möjligheter och hinder det fanns för sådana kunskaper att röra sig i den tidiga frihetstidens samhälle och vilka faktorer som bidrog till att bevara, förändra eller omintetgöra dem längs vägen. Den europeiska lantbrukslitteraturen var en gammalmodig genre, men den påverkades i ökande grad av upplysningssidéer och empirisk vetenskap. Därigenom blev den en hävstång för nya grupper med ambitioner att stiga i samhällshierarkierna – något som samtidigt förutsatte att de tillägnade sig praktiska kunskaper från lägre skikt. I den på ytan repetitiva genren förekom ett aktivt bruk av kunskaper: de mobiliserades för specifika syften och blev en potentiell drivkraft i hela samhällets förändring. Bring Larsson studerar denna dynamik inom ramen för fyra svenska böcker om lantbruk, alla utkomna 1727, med målsättningen att förklara lantbrukskunskapernas villkor och därmed öka förståelsen för hur kunskaper approprierades och lantbruksdiskurser utvecklades under 1700-talet.

Till dessa sammanlänkade syften läggs ett metodologiskt: att visa på fördelarna med en mikrokunskapshistoria. En för-

ening av kunskapshistoriens och mikrohistoriens domäner kan naturligtvis göras på olika sätt. I en tung inledning genomförs en ambitiös generalmönstring av de båda teoretiska fälten, deras interna debatter, definitionsförsök och gränsdragningsarbete. För den obevandrade tjänar historiografin som matnyttig introduktion, men till priset av att författarens egen begreppsarsenal blir svårare att urskilja. Utgångspunkten är i varje fall att kunskaper frambringas och sätts i rörelse av mänskliga aktörer under diverse strukturella villkor, däribland platser, medier och sociala hierarkier. Bakom kunskapsrörelserna finns alltid ett handlande subjekt. Ur detta perspektiv fyller kunskaperna vissa funktioner, framför allt sociala (att underbygga statusanspråk) och epistemologiska (att möjliggöra praktisk handling). Vad som skiljer ut ansatsen från annan kunskaps-historia är att författaren vill introducera en mer nyanserad, mikrohistorisk förståelse för de historiska aktörerna. Strukturernas komplexitet och motstridighet innebär att det alltid föreligger ett visst handlingsutrymme (marginaler) för subjektet och att aktörerna behöver förstås som "normalt exceptionella": unika produkter av gemensamma kontexter. Rent konkret genomför Bring Larsson en närläsning av lantbruksverken för att identifiera en strategisk kunskapsanvändning inom genrens snäva ramar. Förklaringar till strategierna söks sedan i kontextuella förhållanden: livsomständigheter, förlagor och språk-konventioner.

Den empiriska undersökningens kapitel svarar mot fyra teman: situering, rörelser, värdering och översättning. Först studeras de fyra lantbruksförfattarnas drivkrafter och tillgång till kunskaper inom ramen för en europeisk lärdomskultur. Det andra temat kretsar kring deras syn på hur och till vem deras kunskaper om lantbruk borde röra sig. I det tredje temat behandlas författarnas sätt att värdera kunskaper utifrån funktion. Slutligen, i två kapitel knutna till det fjärde temat, undersöks deras

strategier för att överföra kunskaper mellan sammanhang. Det är ett imponerande och noggrant kartläggningsarbete som utförs, ibland med en tydlig strävan att klassificera. Avsnittet om hur kunskaper värderades kan tjäna som exempel: det fanns a) religiösa, b) sociala och c) praktiska nyttoargument; man kunde betona erfarenhet, teori eller lärd erfarenhet; och hänvisningar gjordes till religiösa, antika och samtida uppgiftslämnare. En fördel med arbetssättet är att det bringar klarhet i den komplexa väv av möjligheter som stod till buds för de historiska aktörerna. En nackdel är att framställningen i långa partier blir rent deskriptiv. Författarens djupdykningar i texternas logik ställer stora krav på konklusionen. Hur lyfts kunskapen om fyra svenska lantbruksverk från 1727 till en mer generell nivå? Studieobjektets enhet måste brytas upp och de mikrohistoriska resultaten demonstrera sin räckvidd.

Som i all mikrohistoria blir kontextualiseringen och forskningsdialogen en springande punkt. Författaren uppvisar en bred beläsenhet, särskilt vad gäller lantbruket och dess kunskapsformer. Likväl framstår forskningsläget som något nebulöst. Å ena sida finns forskningen om lantbrukslitteratur, som mest intresserat sig för texternas samhällspåverkan men förbisetat deras interna kunskapsförändringar. Å andra sidan finns kunskapshistorien, där forskning om sociala funktioner, appropriering och aktörskap varit framträdande. I relation till det första, mer ämnesspecifika fältet tidigarelägger Bring Larsson uppsvinget för den svenska lantbruksdiskursen, som också skrivs in i en förbisedd internationell kontext. Den avslutande diskussionen om sambandet mellan kunskaps- och samhällsförändring saknar dock hänvisningar till andra forskare, vilket gör den onödigt abstrakt. I själva analysen får den tidigare forskningen ofta tjäna som faktabank i tecknandet av historiska bakgrunder, vilket utgör ett hinder för egentlig polemik. Några gånger, som i diskussionen av nyttoargument, framstår det egna empiriska bidraget

huvudsakligen som en exemplifiering av vad forskningsläget redan konstaterat. Tyvärr försummas också många möjligheter till geografiska jämförelser. Kontexten omtalas regelbundet som "europeisk" eller ringas in med beteckningen "Europa", men det refererade forskningsläget är övervägande svenskt och engelskt. Här hade ett försiktigare språk, alternativt en mer precis lokalisering, kunnat skärpa de nya resultat som presenteras.

Insikten att kunskaper har parallella funktioner, som påverkar deras rörelsemöjligheter – alltså en variant av det välkända cirkulationsperspektivet – genererar de tydligaste resultaten. Lantbruksförfattarnas epistemologiska målsättningar tog sig uttryck i nyttokriterier och en strävan att anpassa kunskaperna till läsarnas horisont. Sociala målsättningar avpassade i sin tur kunskaperna till en manlig, ståndsmässig, arbetsledande och någorlunda lärd publik, medan allmoge och kvinnor utmålades som passiva och okunniga. Föga förvånande kunde de två funktionerna krocka, till exempel i bruket av latin: lärdomsuppvisning behövde balanseras mot begriplighet. Genom dessa resultat bekräftar Bring Larsson ett element i sin egen definition av kunskap: att den inom ett socialt sammanhang behöver anses uppfylla sina åsyftade funktioner. Slutsatsen att lantbrukskunskaperna bara förblev kunskap så länge de fyllde en erkänd funktion hamnar dock farligt nära ett cirkelresonemang, och även i andra avseenden glider utgångspunkter och slutsatser samman. När den teoretiska premissen är att kunskap har sociala och epistemologiska funktioner, när dessa funktioner sedan används som analytiska klassificeringsverktyg, och när det empiriska resultatet slutligen blir att funktionerna styrde kunskapsanvändningen – då framstår slutsatserna som bestämda på förhand. Här sker också en begreppslig glidning. Var lantbruksförfattarna verkligen "intresserade av att bibehålla kunskapernas epistemologiska funktion" (s. 339)? Skulle de vara bekväma

med distinktionen mellan, säg, religiös och social nytta? En sen brasklapp infläkar visserligen att författarnas strategier kunde vara omedvetna. Det genomgående perspektivet antyder dock något annat.

Aktörskapets plats i kunskapshistorisk teoribildning är påtaglig i avhandlingen. Här syns ett vitaliserat intresse för diskursanalysens forna slagpåsar: *författaren* och *verket*. Den metodologiska individualismen är emellertid otillräckligt artikulerad och motiverad. Fokuseringen vid sammanhållna aktörer – med intentioner och strategier – sägs ha varit nödvändig för att studera komplexa strukturer. De abstrakta mikrohistoriska begreppen *normal exceptionalitet* och *marginaler* är dock trubbiga och övergår i ad hoc-förklaringar och psykologiseringar. Utifrån yttre livshändelser fastställs aktörernas personliga drivkrafter, varefter individerna reduceras till typer med fasta egenskaper och återkommande epitet: erfaren, ambitiös, boklärd eller karriärdriven. Författaren tycks förutsätta en universell, isolerbar rationalitet då hon skiljer mellan vad som

var "genuint intresse" hos studieobjekten och vad som blott var "tom retorik" (s. 76). Aktörskapet är onekligen intressant i egen rätt, men blir svårbedömt och nyanslöst när det inte vägs mot andra faktorer, arenornas beskaffenhet till exempel. Denna avvägning lär förbli en knäckfråga för den kunskapshistoriska aktörsforskningen. Med sin avhandling har Bring Larsson åstadkommit ett viktigt bidrag till detta forskningsfält, där hon visar hur förbisedda sammanhang och drivkrafter kan vaskas fram ur vardagliga praktiker och texters minsta beståndsdelar. En bred kontextkunskap och grundlig materialkänedom gör att närstudiet av formelbundna källor och svunna lärdomspraktiker också blir en historia om konkreta aktörer och deras unika målsättningar. Författaren väjer inte för svårigheterna i att kartlägga ett mångsidigt handlingsutrymme och benar ut dess aspekter med föredömlig tydlighet. Forskningen om tidig svensk lantbrukslitteratur kan glädja sig åt ett nytt standardverk.

Asger Wienberg

Mindre uppmärksammade historiska jubileer

Originalteckning för *Scandia* av Fredrik Tersmeden

**FÖR 200 ÅR SEDAN (1826): DEN TYSKE
GREVEN OCH LEDAMOTEN AV WÜRTEMBERGSKA
LANTDAGEN CLEMENS WENZESLAUS ADELMANN
VON ADELMANNSFELDEN AVLIDER**

... OCH KOM IHÅG: BARA EN MYCKET ENKEL
GRAVSTEN. DET BEHÖVER INTE STÅ NÅGOT OM
MIN HÖGA OCH ÄDLA BÖRD. BARA NAMNET
DUGER GOTT...

